

Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa

SARI KESKIMAA

1 Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastelen kirjailija Kalle Päätalon Iijoki-sarjan dialogien murteenkäytön funktioita. Iijoki-sarja on 26-osainen omaelämäkerrallinen teossarja, joka kuvaa kirjailijan elämänvaiheet lapsuudesta kirjailijaksi ryhtymiseen saakka. Sarjan voi nähdä monitasoisena fiktiona: fyysisen kirjailijan ja fiktiivisen päähenkilön kokemukset sekoittuvat siinä synteeksiksi, joka muodostaa kirjailijan fiktiivisen elämäkerran (ks. Nevala 1986: 195–196, 199–201).

Keskityn analyysissäni teoksen päähenkilön Kalle Päätalon ja hänen ensimmäisen vaimonsa Lainan keskusteluihin. Kallen ja Lainan avioliittoa käsitellään Iijoki-sarjassa 13 romaanissa, jotka on kirjoitettu vuosina 1982–1994. Heidän suhteensa on yksi romaanisarjan keskeisimmistä aiheista, ja siinä kiteytyy monella tapaa teossarjan tematiikka: maalaisuuden ja kaupunkilaisuuden, eri sosiaaliluokkien, menneen maailman ja modernisaation kohtaaminen. Köyhistä oloista maaseudulta kotoisin oleva päähenkilö hakee sosiaalista hyväksyntää hankkimalla koulutusta, muuttamalla kaupunkiin ja naimalla kaupunkilaisen ja sosiaalisesti ylemmässä asemassa olevan naisen. Samalla hän työskentelee sinnikkäästi toteuttaakseen haaveensa tulla kirjailijaksi, missä hän lopulta onnistuukin. (Iijoki-sarjan teemoista ja erityisluonteesta ks. esim. Karonen 1999; Rajala 1999; Roos 1999; Wilenius 1999; Janatuinen 2005.)

Kirjailija rakentaa Kallen ja Lainan parisuhdetta dialogissa henkilöahmojen erilaisten murteiden kautta. Kalle puhuu Kainuun murreryhmään luettavaa Taivalkosken murretta (Räisänen 1999: 92–93; Kainuun murteen piirteistä Räisänen 1982: 15–32). Hän häpeää usein murrettaan ja joutuu jatkuvasti selittämään ”tekoselkostensa kieltä” tullakseen ymmärretyksi. Laina puolestaan puhuu aluksi varsin yleiskielisesti, mutta suhteen kuvauksen edetessä hänen murteensa alkaa sisältää lounais- ja hämäläismurteisuuksia. Lainan kerrotaan olevan kotoisin Turusta, josta hän on perheensä mukana muuttanut Tampereelle. Hän toimii myyjättärenä, ja hänet kuvataan ulkomuodoltaan kauniiksi, töissäään nopeaksi ja sosiaalisesti taitavaksi. Kallelle hän edustaa – aluksi murrettaan myöten – kaikkea sitä parempaa elämää, jota kohti Kalle ankarasti pyrkii.

Suhteen kuvauksen alussa murre sanojen, -muotojen ja erilaisten murteellisten fraseologismien selittäminen toimii dialogissa puolisoitten keskinäisen ymmärryk-

sen ja luottamuksen lujittumisen kuvauksena. Parisuhteen asetelman muuttuessa murteesta tulee este yhteisymmärrykselle. Yhä useammin Kalle ja Laina pilkkaavat ja ymmärtävät väärin, osin tahallisestikin, toistensa murreilmauksia. Artikkelissani analysoin, miten kirjailija käyttää murteen resurssija kuvatessaan parisuhteen rakentumista ja särkymistä. Tutkimuskysymykseni voi kiteyttää seuraavasti:

- 1) Millaisilla murteen piirteillä parisuhteen kehittymistä kuvataan? Mitkä seikat Kainuun murteesta ja toisaalta lounais- ja hämäläismurteista tulevat esiin?
- 2) Millaisilla diskursiivisilla keinoilla parisuhteen rakentaminen tai rikkominen tapahtuu, ja mikä osuus tässä on esimerkiksi huumorilla, ironialla sekä tahalliseksi ja tahattomalla väärinymmärtämisellä?
- 3) Millaisen ulottuvuuden kielen variaatio tuo henkilöhahmojen ja teossarjan tematiikan kehittymiseen?

Seuraavaksi selostan tarkemmin tutkimukseni teoreettisia lähtökohtia sosiolingvistisen variaationalyysin ja etnodialektologian kannalta sekä esittelen kirjallisuuden kielen tutkimuksen taustaa ja käyttämiäni kirjallisuudentutkimuksen käsitteitä (luku 2). Tämän jälkeen esittelen tutkimusaineiston (luku 3) ja erittelen Iijoki-sarjan Kallen ja Lainan kielen murrepiirteitä (luku 4). Luvuissa 5 ja 6 analysoin ja luokittelen Kallen ja Lainan murrekeskusteluja sen mukaan, toimivatko ne parisuhdetta rakentavassa vai rikkovassa funktiossa.

2 Tutkimuksen teoreettinen tausta

Tutkimukseni lähtökohtana on sosiolingvistinen variaationalyysi, jota sovellan kaunokirjallisuuden kielen tutkimukseen. Tavoitteenani ei ole pelkkä variaation kuvaaminen, vaan pyrin selittämään sitä, kuinka variaatio toimii kaunokirjallisessa teoksessa teeman – tutkimuksessani parisuhteen – kannalta: kuinka kirjailija käyttää kielenpiirteitä dialogissa kuvatessaan parisuhteen kehityskaarta? Käyttämäni lähestymistapaa voidaan nimittää etnodialektologiaksi. Siinä murretta tai yksittäisiä murteellisia muotoja tutkitaan siltä kannalta, kuinka niitä käytetään vuorovaikutuksessa yksilön ja yhteisön identiteettien ja sosiokulttuurisen kontekstin rakennusaineina (Lane 2000; Remlinger 2006). Perinteinen murteentutkimus on tutkimuksessani niin ikään tärkeä näkökulma, sillä tutkimani aineisto sisältää kirjailijan tietoisesti tallentamaa murretta (Räsänen 1999: 97).¹

Sosiolingvistiikassa on perinteisesti keskitytty puhutun kielen tutkimukseen. Tutkimukseni aineisto on fiktiivistä kieltä, eikä puhutun kielen tutkimusta voi sovel-

---

1. Kiitän Virittäjän nimettömiä arvioijia tarkoista kommentteista, joissa on ehdotettu myös erilaisia näkökulmia tutkimusaiheeseen. Tutkimuksen teoreettista taustaa esitellessäni perustelen, miksi toisenlaiset lähestymistavat olisivat tässä tutkimuksessa ongelmallisia.

taa sen analysoimiseen suoraan. Kirjallisuuden kieli on tyylieltyä ”näköismurretta” (*eye-dialect*), jonka kirjailija on luonut kirjallista esitystä varten (Leech & Short 1981: 168; Nummi 1993: 67). Kirjailija valitsee murteesta autenttisen tuntuisia fragmentteja, joiden avulla tekstiä voi venyttää puhutun kielen suuntaan. Kirjailija ei muokkaa murretta, vaan hyödyntää kirjoitetun kielen keinoja puhetta esittääkseen. Murrekirjallisuutta luettaessa aktivoituu väistämättä käsitys siitä, kuinka kirjailija hahmottaa murretta. (Kalliokoski 1998: 185–187, 193.)²

Kielenkäyttötilanteita esittävä teksti on jo itsessään eksplisiittinen metapragmaattinen diskurssi kielenkäytön ilmiöistä (Silverstein 1993: 35). Voidaan siis ajatella, että Kallen ja Lainan dialogissa esiintyvillä murrepiirteillä on metapragmaattinen funktio: niiden kautta hahmottuu tietynlainen kaunokirjallisuuden kielenkäytön tapa, joka heijastelee elävän kielen rakenteita, mutta toimii kuitenkin itsenäisesti omien lakiensa mukaan ja kaunokirjallisen teoksen tematiikkaa palvelleen. Kirjailija valitsee tietyn strategian puhetta esittäessään, ja lukija – tai tutkija – tekee omat päätelmänsä tulkintojensa pohjalta (ks. Silverstein 1993: 53–54). Lucyn (1993: 21) mukaan kielen refleksiivisyyttä voidaan kirjallisessa esityksessä käyttää kontekstin luomiseen ja muokkaamiseen.

2.1 Sosiolingvistinen variaationanalyysi tutkimuksen lähtökohtana

Sosiolingvistiikkana tunnetun kielitieteen haaran historia ulottuu 1960-luvulle. Vuosikymmenten aikana se on eriytynyt moneksi eri suuntaukseksi, joita yhdistää kielen ja sosiaalisen rakenteen suhteen tutkiminen (ks. esim. Nuolijärvi 2000: 13–15). Suomalaisessa sosiolingvistiksessä tutkimuksessa on painottunut variaationanalyysi, jonka uranuurtajana pidetään William Labovia. Labovin (1972: 237) keskeinen oivallus oli se, että sattumanvaraiselta vaikuttanut variaatio onkin systemaattista ja sosiaalisesti kerrostunutta. Suomalaisille murteentutkijoille sosiolingvistiikka antoi työkalut tarkastella muuttuvaa kieltä, ja 1970-luvulta lähtien onkin hiljalleen hahmottunut kuva nyky-suomen alueellisesta ja sosiaalisesta vaihtelusta (Lappalainen 2001: 155).

Sosiolingvistiikka on alusta asti kiinnittänyt huomiota kielellisiin asenteisiin. Sosiolingvistiksessä tutkimuksissa on osoitettu, että kieleen liittyvä sosiaalinen arvostus ohjaa kielen muuttumista: arvostettua eli prestiisiasemassa olevaa kielimuotoa pyritään tietoisesti tai tiedostamatta jäljittelemään. Aliarvostettuja, stigmatisoituneita kielenpiirteitä puolestaan pyritään välttämään. (Palander 2011: 11.)

Sosiolingvistiksessä variaationtutkimuksessa korostetaan kielenulkoisen kontekstin merkitystä. Kielenulkoisiin tekijöihin kuuluvat niin yksilön taustamuuttujat, kuten ikä, sukupuoli ja sosiaalinen asema, kuin puhetilannekin. Variaation ja kontekstin välistä suhdetta on tulkittu siten, että tietyistä muuttujista seuraa tiettyjä kielellisiä valintoja. (Ks. esim. Nuolijärvi 2000: 22–25.) Ongelmaksi nousee yksilöllisen variaation selittäminen: kielellisen variaation ja sosiaalisten taustamuuttujien erot

---

2. Kirjailijan käyttämiä murrepiirteitä analysoidessani tulen siis tehneeksi myös kansandialektologisia havaintoja ja tarkastelleeksi samalla niin kielitietoisuutta kuin metakieltäkin (ks. Palander 2011: 14–16). Tässä tutkimuksessa en kuitenkaan lähesty aineistoa kansanlingvistiksestä näkökulmasta, sillä keskityn henkilöhahmojen murteenkäyttöön teossarjan rakenteen kannalta funktionaalisenä tekijänä.

pätevät kyllä ryhmäkeskiarvojen osalta, mutta eivät idiolektitasolla. Myöskään siihen, kuinka variaatio toimii vuorovaikutuksen osana, variaation tutkimus ei yksinään anna vastausta. (Lappalainen 2001: 157, 162.)³

2.2 Etnodialektologia

Etnodialektologia-termin on ottanut käyttöön yhdysvaltalainen tutkija Lisa Ann Lane. Hän (2000: 352–353) määrittelee etnodialektologian tieteidenväliseksi lähestymistavaksi, jossa murrettä tai yksittäisiä murteellisia muotoja tutkitaan yksilöiden tai yhteisöjen identiteetin manifestaatioina. Yksilöiden välisissä kohtaamisissa aktivoituvat aina monenlaiset sosiaaliset ja kulttuuriset normit, joihin ihmiset suhteuttavat itsensä. Murteenkäyttö on sosiaalista toimintaa, jonka avulla omaa identiteettiä on mahdollista rakentaa. Lane esittää, että tätä näkökulmaa tarvitaan entistä enemmän murteen muutosprosessien kuvaamisessa. (Mp.)

Perinteinen murteentutkimus on keskittynyt murteenkäytön ja maantieteellisen sijainnin väliseen suhteeseen ja tuottanut sitä kautta erilaisten murteiden kuvauksia. Etnodialektologia sen sijaan tarkastelee murteita vuorovaikutuksen, identiteettien, yhteisöjen ja koko yhteiskunnan kannalta. (Lane 2000: 352.) Puhetapa on osa yhteisön sosiaalisia rakenteita, ja havainnoimalla ja käyttämällä murteita yhteisön jäsenet neuvottelevat paitsi identiteetistään myös asemastaan yhteisössä. Yksilöiden ja yhteisöjen murteiden variaatiota tulkittaessa täytyy Lanen (mas. 353–354) mukaan ottaa ympäröivän yhteiskunnan tilanne huomioon. Tutkijan mielestä murteentutkimus yhdistettynä etnografisiin metodeihin auttaa laajentamaan ymmärrystä kielen muutoksen ja sosiaalisen todellisuuden suhteesta. (Mp.)

Remlinger (2006) on yhdistänyt etnodialektologisen lähestymistavan kriittiseen diskurssianalyysiin. Kieliyhteisön jäsenet määrittelevät itsensä ja toisensa leimallisten murrepiirteiden ja niiden merkille panemisen kautta, ja nämä tekijät vaikuttavat murteen käyttöön. Remlinger (ma.) on tarkastellut kielen piirteitä, jotka heijastavat sitä, kuinka puhujat määrittelevät itsensä ja toisensa paikallisidentiteetin kannalta. Myös puheenaiheet ja semanttiset strategiat, kuten selitykset, yleistyksiset ja esimerkit, toimivat samassa tehtävässä. Tutkija on havainnut, että puhujien murreasenteet vaihtelevat ylpeydestä häpeään ja ennakkoluuloihin. (Mas. 125–126, 131–140.)

Kriittinen diskurssianalyysi, kuten etnodialektologiakin, lähestyy kieltä dynaamisena sosiaalisena toimintana, joka luo, ylläpitää, haastaa ja muuttaa ideologioita jat-

3. Yksilöllisen variaation ja variaation funktion selittämisessä käytän etnodialektologista lähestymistapaa enkä esimerkiksi keskusteluanalyysia, sillä ensinnäkin keskusteluanalyysi on kiinnostunut elävästä kielestä ja aidoista vuorovaikutustilanteista (Seppänen 1998: 18). Kaunokirjallisuuden vuorovaikutus on kirjailijan konstruoimaa, ja siinä on läsnä myös lukijan tulkinta, jolloin dialogi ei ole enää pelkästään henkilöhahmojen välistä, vaan myös kirjailijan ja lukijan välistä (Leech & Short 1981: 288). Toisekseen keskusteluanalyysissa ovat tärkeässä roolissa myös erilaiset ei-kielelliset ja paralingvistiset vuorovaikutuksen keinot, kuten ilmeet, eleet, puhetempo, äänenkorkeus, tauotus ja painotus (ks. esim. Lappalainen 2004: 51). Vaikka narratiivissa kuvataankin henkilöhahmojen kielellistä toimintaa ja jonkin verran myös kielen paralingvistisiä piirteitä, näitä ulottuvuuksia on nähdäkseni mahdotonta ottaa systemaattisesti analyysin osaksi. Myös vuoron käsite on kirjallisuuden kieltä tutkittaessa hankala: vuorot ovat kirjailijan (tietoisesti) antamia, ja niiden tarkka jäsentäminen keskusteluanalyysin työkaluina on mahdotonta (ks. Hakulinen 1998: 32–35, 36–51).

kuvasti. Kriittisen diskurssianalyysin keskeinen ajatus on, että kieli on sosiaalista toimintaa, joka ilmentää kielenkäytön ja kontekstin välistä dialektista suhdetta (van Dijk 1993). Konteksti ei ole pysyvä, vaan keskustelijat rakentavat sitä vuorovaikutuksessa toisiinsa. Kriittinen diskurssianalyysi tutkii kielen diskursiivisia toimintoja, joiden avulla on mahdollista ymmärtää kielen rooli yhteiskunnan rakentajana samoin kuin erilaisten ideologioiden rooli kielen muokkaajana. Kriittinen diskurssianalyysi ymmärtää diskurssit ideologisesti latautuneiksi. Näin diskursseilla vahvistetaan arvoja, asenteita ja olemassa olevia valtasuhteita. (Fairclough & Wodak 1997; van Dijk 1993; diskurssintutkimuksesta ks. esim. Pietikäinen & Mäntynen 2009.)

Remlinger (2006: 131–140) toteaa, että murteenkäyttöön vaikuttavat vahvasti kieliyhteisön ulkopuolisten mielipiteet ja valta-asetelmat, joissa valtaa käyttävä, esimerkiksi opettaja, voi korjata murteellisia muotoja prestiisin mukaiseksi. Murteenkäyttöön voidaan myös liittää kielteisiä konnotaatioita esimerkiksi oppimattomuudesta ja huvittavuudesta. Kielenkäytöstä vitsaileminen on sosiaalisesti hyväksyttyä, ja samalla se on tehokas keino luokitella ihmisiä. Yleistäminen ja kielen korjaaminen johtavat murteen puhujien hiljentämiseen ja kielelliseen eriarvoisuuteen.

Sovellan tutkimuksessani etnodialektologista lähestymistapaa tarkastellessani Kallen ja Lainan kielen stigmatisoituneita piirteitä, joihin dialogissa puututaan, joita korjataan, matkitaan ja halveksitaan ja joilla toisaalta rakennetaan yhteisymmärrystä puolisoiden välille. Kallen ja Lainan parisuhde on teoksissa rakentuva sosiokulttuurinen konteksti, joka syntyy ja josta jatkuvasti neuvotellaan dialogissa. Katson, että henkilöhahmojen kielenkäyttö paitsi kuvaa parisuhteen tilannetta, myös rakentaa sitä. Hyödynnän kriittisen diskurssianalyysin periaatetta kontekstin ja kielen dynaamisesta suhteesta tarkastellessani murrepiirteiden diskursiivista käyttöä teossarjan temaattisen rakenteen kannalta.

2.3 Kirjallisuuden kielen tutkimuksesta

Suomalaisessa murteentutkimuksessa kaunokirjallisuuden kieltä on tarkasteltu aiemmin siitä näkökulmasta, kuinka aidosti kirjailija kuvaa kieltä tai kielenmuutosta (esim. Penttilä 1945; Suomi 1963; Hormia 1971; Turunen 1957; Palander 1987; Mantila 1993; Kalliokoski 1998; Nummi 1993: 66–99). Murteenkäyttöä on pidetty teoksen tyylikeinona ja henkilöhahmojen rakennusaineena, mutta kaunokirjallisen teoksen rakentumisen kannalta aiheetta ei ole näissä tutkimuksissa lähestytty. Uusissa suomalaisissa kaunokirjallisuuden kielen tutkimuksissa on otettu esille uudenlaisia näkökulmia tutkimusaiheeseen, Tiittulan ja Nuolijärven teoksessa *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa* (2013) on selvitetty, millaisia kielimuotoja eri aikoina on käytetty puhutun kielen illuusion luomiseksi ja miten kertojanäänen ja dialogiin luodaan puheenomaisuutta. Tutkimuksen mukaan aidoilta tuntuvien puhetilanteiden syntymisessä ei ole keskeistä puhekielisten äänne-, muoto- ja sanastopiirteiden määrä, vaan puheen vaikutelma saadaan kaunokirjallisessa teoksessa aikaan vuorovaikutuksen keinoin (mts. 234). Tuoreessa artikkelikokoelmassa *Dialogi kaunokirjallisuudessa* (Koivisto & Nykänen toim. 2013) on puolestaan osoitettu, että dialogi on omalakinen kerronnan esitysmuoto, joka hyödyntää arki keskustelun piirteitä, mutta jonka tulkintaan vaikuttavat myös teoskokonaisuus ja historiallisesti muuttuvat kirjalliset konventiot (ks. Nykänen & Koivisto 2013: 45–47).

Leechin ja Shortin (1981) mukaan kielentutkimuksella on tärkeä rooli kauno-kirjallisuuden tutkimuksessa ja kirjailijan työtä voidaan ymmärtää ja arvostaa selittä-mällä, kuinka jokin tietty vaikutelma on saatu aikaan. Kirjallisuuden kielen tutkimisessa on haasteensa: valtavasta tekstimassasta on valittava tutkittavat kielenpiirteet ja sopivat tekstinäytteet, ja yksityiskohtaisinkin analyysi jää epätäydelliseksi. Haasteiden vuoksi kirjallisuuden tyylin tutkimus on jäänyt sirpaleiseksi ja vähäiseksi, vaikka esimerkiksi puheen esittämistä onkin pidetty mielenkiintoisena tutkimusaiheena. (Mts. 2–3.)

Leech ja Short (1981: 4–5) toteavat, ettei tutkimus kielellisen muodon ja kirjallisen funktion välillä voi olla mekaanista eikä täysin objektiivista. Tutkimukseen kuuluvat olennaisina intuitio ja lukijan tulkinta, joita teoria voi tukea mutta ei korvata. Kirjai-lijä käyttää kielen resursseja samalla tavalla kuin elävän kielen resursseja käytetään, ja kielentutkimuksen näkökulmista esimerkiksi sosiolingvistiikka on tuonut käyttö-kelpoisia työkaluja kirjallisuuden kielen tutkimukseen. Leechin ja Shortin (mts. 4) mu-kaan kielitieteellisen tutkimuksen tulisi nähdä tekstin läpi ja löytää sen merkitys sen sijaan, että tarkastellaan vain tekstin pintatasoa.

2.4 Kirjallisuudentutkimuksen käsitteet tässä tutkimuksessa

Kirjallisuuden kielen tutkiminen puhutun kielen tutkimusmetodien avulla vaatii avuk-seen kirjallisuudentutkimuksen käsitteitä ja lähestymistapoja. Esittelen seuraavaksi tutkimukseni kannalta keskeiset teeman, henkilöhahmon ja dialogin käsitteet.

Suomelan (2001) määrittelyn mukaan teema on yksinkertaisimmillaan se, mistä teksti syvimmällä tasollaan kertoo eli mistä on kyse. Taideteoksen perustana voidaan pitää teemaa, joka vaikuttaa taiteilijan luovan prosessin aikana tekemiin valintoihin ja siten koko lopputulokseen. Strukturalistisessa ja formalistisessa kirjallisuuden-tutkimuksessa teema nähdään tekstin muotoelementtien yhteisenä rakenteellisena ni-mittäjänä tai tekstin pintatasoa generoivana syvärakenteena, ja sitä voidaan lähestyä tekstin rakenteista käsin. Näin teemasta tulee tekstin yleinen tarkoite, jonka raken-teessa ja asemassa voidaan havaita vastaavuuksia erilaisten muotoelementtien kanssa. (Mas. 141, 143–144, 148.)

Suomelan (2001: 149) mukaan toinen tapa lähestyä teemaa on ottaa lähtökohdaksi lukija, hänen intressinsä sekä hänen omaksumansa lukemisen konventiot. Lukija-lähtöisten teorioiden mukaan teeman konstruoiminen tekstistä on lukijan tehtävä ja siihen vaikuttavat hänen arvomaailmansa sekä aatteelliset, tiedolliset ja emotionaali-set lähtökohtansa. Tulkitsijapainotteisesta lähestymistavasta huolimatta tekstin katso-taan aina rajaavan ja ohjaavan tulkintaa. Teema on lukijan ja tekstin välisen vuoro-vaikutuksen tuotos. Teemalle on turha yrittää määritellä kiinteää paikkaa esimerkiksi suhteessa tekstin syvä- ja pintarakenteisiin. Teema voi ilmetä tekstin kielellisissä raken-teissa, tai se on löydettävissä tekstin syvimmistä kerroksista, esimerkiksi tarinaan upo-tetuista arkkityyppisistä kuvista. (Mas. 150–152.)

Henkilöhahmon käsite on artikkelissani keskeinen. Käkelä-Puumala (2001) kirjoit-taa henkilöhahmojen tutkimusta koskevassa artikkelissaan, että henkilöhahmoilla tar-koitetaan useimmiten kirjallisuudessa kuvattavia ihmisiä. ”Pinnallinen” ja ”kaavamai-nen” sekä näiden vastakohtana ”syvällinen” ja ”uskottava” ovat tyyppillisiä luonnehdin-

toja kirjallisuuden henkilöahmoja arvioitaessa. Monia muitakin luokitteluja henkilöahmojen luonteesta on olemassa. Esimerkiksi strukturalistisen kirjallisuusteorian mukaan henkilöahmon persoonallisuus on tekstin tuottama efekti, joka voidaan purkaa osiin ja analysoida. Lingvistikseen näkökulmasta henkilöahmo näyttäytyy kielellisenä rakenteena, jonka muotoutumisella on omat sääntönsä. (Mas. 245, 255.)

Käkelä-Puumala (2001: 241) muistuttaa, että henkilöahmosta voidaan puhua samalla tavalla kuin ihmisistä ympärillämme, mutta se, mihin viime kädessä viitataan, on sarja kirjoitusmerkkejä ja tekstin kappaleita. Henkilöahmo ei ole ihminen vaan ihmisen kuva, ihmistä representoiva hahmo. Representaatio edellyttää sopimuksenvaraisuutta ollakseen uskottavaa. Fiktiivisiä henkilöitä voidaan arvioida kuten ihmisiä, mutta usein tämä vastaavuussuhde kääntyy myös toisinpäin: kenen tahansa ihmisen persoonallisuuden tai luonteen arviointi sisältää myös fiktiivisiä elementtejä, ja mitä julkisempi henkilö on, sitä enemmän hän alkaa saada fiktiivisen hahmon piirteitä. (Mas. 241–242.)

Leechin ja Shortin (1981) mukaan kirjailijan luoma idiolekti on henkilöahmon ilmentymä, joka kiinnittää paljon huomiota itseensä. Henkilöahmon motiivit ja luonne voidaan päätellä ulospäin näkyvästä käyttäytymisestä: teoista, olemuksesta ja puheesta. Kirjailija voi luoda henkilöahmolle kuvitteellisen kielen (*imaginary speech*) välittämään piilomerkityksiä. Siinä missä kirjaimet ovat äänteiden ja sanat merkitysten symboleja, vuorosanat voivat olla henkilöahmonsensa symboleja. (Mts. 1981: 171, 173; ks. myös Even-Zohar 1990: 155.)

Henkilöahmot rakentuvat ja muuttuvat dialogissa. Fiktiossa dialogin voi käsitellä monella tapaa. Usein sillä tarkoitetaan henkilöahmojen välistä replikointia, puheen esittämistä. Piikkilän (2001) mukaan fiktiossa dialogille on annettava laajempi merkitysala. Dialogi on luonteeltaan sosiaalista ja kontekstuaalista. Kontekstiin kuuluvat toimijoiden ja kaiken aiemmin sanotun lisäksi myös sanomisen tavat. Konteksti ja dialogi elävät suhteessa toisiinsa ja samalla vaikuttavat toisiinsa. Henkilöahmot rakentuvat dialogissa: dialogi on merkitysten syntymisen ja niiden koettelu paikka. Koska lukijat seuraavat henkilöahmojen muodostumista, myös vastaanottajan näkökulma on läsnä. Mikään puhetilanne konteksteineen ei ole täysin kirjailijan hallittavissa, vaan henkilöahmojen puheella on omakin autonomiansa. (Mas. 2001: 163–164.)

Piikkilän (2001) mukaan henkilöahmojen puhe on sijoitettava kontekstiin ja tulkittava sen osana. Yksittäiset sanat eivät kannu merkityksiä, vaan sana on asetettava toista vastaan ja puhe aikaan ja paikkaan, jotta merkitykset voisivat syntyä. Vuoropuhelu ja sen kuluessa lausutut repliikit jäävät kaunokirjallisessa teoksessa elämään suhteessa kaikkeen muuhun aiemmin kerrottuun ja myöhemmin kerrottavaan. Tällä tavalla dialogilla on kontekstinsa fiktiivisessä maailmassa, mutta toisaalta se liittyy samanaikaisesti laajempiin kerronnan ja tekstuaalisuuden konteksteihin. (Mas. 168, 170–171.)

Hyödynnän näitä kirjallisuudentutkimuksen käsitteitä ja lähestymistapoja tutkimuksessani seuraavasti: Ajattelen tekstin muotoelementtien olevan vastaavuussuhteessa teeman kanssa. Kallen ja Lainan parisuhde kuvaa Iijoki-sarjan tematiikkaa tekstin pintatasolla, ja murteenkäyttö on muotoelementti, jonka kirjailija on valinnut

yhdeksi teeman ilmaisuvälineeksi. Myös lukijan tulkinta on teeman muodostumisessa läsnä. Lukija voi havaita, että Kallen ja Lainan parisuhteessa murteenkäytöllä on jokin rooli; kielentutkija analysoi, miten murretta käytetään ja miten se toimii parisuhteen ja koko teossarjan tematiikan rakentumisen kannalta. Henkilöhahmojen asemasta neuvotellaan dialogissa, mutta vuorovaikutus ei ole pelkästään henkilöhahmojen välistä, vaan myös kirjailijan ja lukijan välistä. Piikkilän (2001) tapaan näen dialogin luonteeltaan sosiaalisena ja kontekstuaalisena, jolloin kaiken aiemmin sanotun lisäksi myös sanomisen tavat vaikuttavat merkitysten syntymiseen.

3 Tutkimusaineisto

Tutkimusaineistonani ovat Iijoki-sarjan 13 osaa, joissa käsitellään Kallen ja Lainan parisuhdetta. Olen poiminut aineistosta dialogit, joissa Kalle ja Laina keskustelevat murteesta tai käyttävät toistensa murretta. Eeppisen kerronnan lomasta olen etsinyt tekstikatkelmat, joissa Kalle pohtii murteenkäyttöä omasta näkökulmastaan.⁴ Olen jakanut murredialogit parisuhdetta rakentaviin ja parisuhdetta rikkoviin kontekstin perusteella. Konteksti on useimmiten helppo päätellä, kuten esimerkit 1 ja 2 osoittavat.

- (1) – Räppäsitkö, jukoliste, polttajaisella! [sanoo Kalle.]⁵
 Lainan silmät ja suu nauroivat, ja hän sanoi ’kukkaa’ näyttäen:
 – Nokkosella...
 – Tarkotan sammaa! Meijän puolessa se on polttajainen...
 Laina heitti nokkosenlatvan, tuli aivan kiinni kylkeeni ja sanoi, nyt enää silmillään hymyillen:
 – Alkoiko polttaa aivan kauheasti? (TS: 82)⁶

Esimerkissä 1 murredialogi näyttäytyy parisuhdetta rakentavana. Tilanteen voi tulkita myönteiseksi, kun Laina hymyilee ja koskettaa Kallen kylkeä. Myös sanomisen taivoista voi päätellä jotakin: Kalle käyttää ilmausta *jukoliste*, jonka lukija tietää Kallen repertuaarissa varsin lieväksi kirosanaksi. Nokkosta Kalle kutsuu murteensa mukaisesti *polttajaiseksi*, ja kun Laina ilmaisee repliikillään ymmärtävänsä murren etymologian, henkilöhahmojen välille syntyy hyväksyvä vuorovaikutuksellinen tila (ks. Piikkilä 2001: 177–178).

Esimerkissä 2 tunnelma muuttuu päinvastaiseksi. Laina käskee aviomiestänsä puhumaan ymmärrettävästi, ja Kalle kieltää Lainaa puhumasta. Lopuksi Kalle an-

4. Tutkimusaineistoni voi määritellä metakieleksi (ks. esim. Preston 1998: 82–90), sillä se on kirjailijan puhetta kielestä, kielenkäytön tavoista ja kieliasenteista. En tässä tutkimuksessa kuitenkaan pyri selvittämään kirjailijan murrekäsitteitä tai -asenteita, vaan keskityn henkilöhahmojen kielellisiin asenteisiin ja konstruoidun kielen ominaislaatuun – jotka tietysti kirjailijan valintoina heijastavat yhtä hyvin kirjailijan luonnollisia kuin henkilöhahmojen teossarjan rakenteen kannalta funktionaalisia kielikäsitteitä.

5. Olen selvyden vuoksi tarvittaessa lisännyt johtolauseen repliikin perään. Omat lisäyksetni ovat hakasulkeissa. Kaikki kursivoinnit repliikeissä ovat Päätalon.

6. Kirjojen nimien lyhenteet on selitetty seuraavalla sivulla alaviitteessä 8.

taa kirosanoja käyttäen ymmärtää, ettei Laina ymmärrä tilannetta lainkaan. Vuoro-vaikutuksellinen tila luhistuu, kun yhteistä kieltä ei ole (ks. Piikkilä 2001: 179–180). Kielen variaatiota ja murteen käyttöön suhtautumista voidaan selittää tarkastelemalla yksilön asemaa sosiokulttuurisessa tilanteessa (Lane 2000: 353). Kalle ja Laina vuoroin lähentyvät ja etääntyvät toisistaan sen mukaan, missä valossa murretta kulloinkin kommentoidaan. Näin dialogissa neuvotellaan henkilöhahmojen asemasta parisuhteessa.

- (2) – Luuletko, saatana, että metässä haakuroiminen kohta metrisessä lumessa on vain olleilua! Huppailua ja lystäilyä... [sanoo Kalle.]
– Puhu kieltä, jota minäkin ymmärrän! [sanoo Laina.]
– Lopeta sinä ensin se turkusi laulaminen ja murittaminen, niin alan raklata kirjakielellä... ja sivistyssanolla, saatana! (PP: 505)

Esimerkistä 2 käyvät ilmi Kallen ja Lainan kielelliset asenteet: Lainan mielestä Kallen kieli ei ole ymmärrettävää suomea, Kallesta taas Turun murre on ”laulamista” ja ”murittamista” (lounaismurteiden rytmistä ja ”musikaalisesta aksentista” ks. Ojansuu 1901: 33–35; Rapola 1990 [1947]: 107). Kallen havainnot Lainan murteesta vastaavat kansanlingvistisiä tutkimustuloksia: Palanderin (2011) tutkimuksessa itä- ja eteläsuomalaiset ovat maininneet lounaismurteista erottuviksi piirteiksi muun muassa *r:n* ”vahvan”, ”sorahtavan” tai ”vaikuttavan ja jylisevän” kvaliteetin sekä kuvailleet murretta esimerkiksi ”melodiseksi”, ”letkeäksi”, ”töksähteleväksi” ja ”rumaksi”. Luonnehdintaan ”puheen nuotti on outo” liittyvät myös havainnot ”laulavasta intonaatiosta”. (Mts. 50–51.) Esimerkissä ainoastaan Kallen vuorosanat ovat murteellisia, Lainan repliikki on yleiskielen mukainen. Lukijan tehtävä on yhdistää Kallen kuvailemat puheen prosodiset piirteet Lainan sanomaan. Samalla rakentuu kontrasti henkilöhahmojen välille ja tulkinta siitä, että parisuhteen kannalta tilanne on kielteinen.

Aineistossa on noin 300 tutkimukseni kannalta relevanttia keskustelua tai tekstikatkelmaa.⁷ Näistä 245 dialogia ja tekstikatkelmaa on Lainan ja Kallen parisuhdetta rakentavaa tai rikkovaa (ks. taulukkoa 1), loput liittyvät niin Kallen kuin Lainankin kielellisten asenteiden esittämiseen. Dialogia seuraa useissa esimerkeissä metakielellinen kommentti, joka tarkentaa murteenkäytön funktiota. Metakielellisiä kommentteja voidaan pitää tulkintaohjeina lukijalle (vrt. Lucy 1993: 9–11; ks. Herlin 2005: 362): kirjailija ohjaa lukijaa kiinnittämään huomiota dialogin murteenkäyttöön.

Kallen ja Lainan parisuhdetta rakentavan ja rikkovan murredialogin jakaantumista kuvaavan taulukon kirjainyhdistelmät ovat lyhenteitä romaanien nimistä.⁸ Käytän myös esimerkeissä lyhenteitä.

7. Tekstikatkelmien ja keskustelujen määrä on hieman epätarkka, sillä osa dialogeista jakaantuu useaksi esimerkiksi. Vain muutaman kerran esiintyvät, parisuhteen kannalta neutraalit murredialogit olen jättänyt analyysin ulkopuolelle. Tarkka kvantitatiivinen analyysi ei ole tutkimukseni kannalta merkityksellistä, vaan tutkimustulokseni hahmottuvat kvalitatiivisen tarkastelun kautta.

8. TS = Tammerkosken sillalla (1982), PP = Pohjalta ponnistaen (1983), NN = Nuorikkoa näyttämässä (1984), NM = Nouseva maa (1985), RA = Ratkaisujen aika (1986), PR = Pyynikin rinteessä (1987), R = Reissutyössä (1988), OKA = Oman katon alle (1989), IK = Ilojen kutsu (1990), MS = Muuttunut selkonen (1991), ET = Epätietoisuuden talvi (1992), IE = Iloelta etelään (1993) ja PM = Pato murtuu (1994).

Taulukko 1.

Parisuhdetta rakentavan ja rikkovan murredialogin jakaantuminen Iijoki-sarjan romaaneissa.

	TS	PP	NN	NM	RA	PR	R	OKA	IK	MS	ET	IE	PM
Rak.	11	7	18	18	9	6	11	3	8	17	8	6	
Rikk.	2	6	16	5	1	5	6	1	18	7	17	8	30
YHT.	13	13	34	23	10	11	18	4	26	24	25	14	30

Taulukosta käy ilmi, että parisuhdetta rakentavan ja rikkovan murredialogin määrä vaihtelee Iijoki-sarjan romaaneissa. Seurustelua ja avioliiton alkuaikaa kuvaavissa teoksissa murredialogi on enimmäkseen parisuhdetta rakentavaa. *Nuorikkoa näyttämässä* -romaanissa Kalle vie Lainan ensimmäistä kertaa Taivalkoskelle, ja kieleen kiinnitetään runsaasti huomiota: Laina ei ymmärrä eikä halua ymmärtää taivalkoskelaisia, ja Lainan kieli taas on taivalkoskelaisille vierasta. *Nouseva maa* -romaanissa kuvataan toiveikasta jälleenrakennuksen aikaa ja parisuhdetta rakentavaa murredialogia on runsaasti. *Ratkaisujen aika*- ja *Pyynikin rinteessä* -romaanit keskittyvät Kallen ammatilliseen kasvuun rakennustyömailla, ja Kallen ja Lainan parisuhdetta heijastavan murredialogin määrä on näissä romaaneissa melko vähäistä. *Reissutyössä*-teoksessa Kalle työskentelee kaukana kotoa ja pariskunnan yhteisinä hetkinä parisuhdetta rakentava murredialogi korostuu.

Oman katon alle -romaanissa Kalle ja Laina rakentavat yhteistä kotia. Iijoki-sarjan tässä osassa on murredialogin suhteen ikään kuin suvantovaihe ennen käännekohtaa, joka lopulta johtaa parisuhteen rikkoutumiseen. *Iijoen kutsu* -romaanissa Kalle alkaa tuntee tyytymättömyyttä elämäänsä Tampereella ja haikaiilla paluuta kotiseudulleen, jonne Kalle ja Laina muuttavatkin. Tässä romaanissa parisuhdetta rikkovaa murredialogia on ensimmäisen kerran enemmän kuin parisuhdetta rakentavaa. *Muuttanut selkonen* -romaanissa Laina pyrkii sopeutumaan Taivalkoskelle ja Kalle auttaa vaimoan tässä pyrkimyksessä, mikä heijastuu parisuhdetta rakentavan murredialogin määrään.

Iijoki-sarjan viimeiset Kallen ja Lainan parisuhdetta kuvaavat romaanit kertovat avioliiton alamäestä, ja näissä romaaneissa parisuhdetta rikkovaa murredialogia on runsaasti. *Epätietoisuuden talvi* -romaanissa Kalle alkaa epäillä, että Lainalla on suhde toiseen mieheen. Elämä Taivalkoskella ei ole osoittautunut kuvitelmiensä mukaiseksi, ja Kalle alkaa haluta takaisin Tampereelle. *Iijoelta etelään* -kirjassa Kalle ja Laina palaaivat yhdessä rakentamaansa taloon Tampereelle, mutta pariskunnan elämä ei palaudu uomiinsa, vaan puoliset alkavat etäännyä toisistaan. *Pato murtuu* -romaanissa parisuhde romahtaa, kun Kalle ryhtyy suhteeseen nuoren naisen kanssa. Nainen saa lapsen, ja Laina ottaa avioeron Kallesta. Tässä romaanissa parisuhdetta rakentavaa murredialogia ei esiinny enää lainkaan.

4 Henkilöhahmojen kieli

Iijoki-sarjan Kallen kieli on Taivalkosken murteen pohjalta tuotettua näköismurretta, jonka Päätalo on tutkimusten⁹ mukaan konstruoinut melko uskollisesti autenttiseen kieleen nähden (Annala 1973: 191; Liukkonen 1978: 78–79; Marjomaa 1989: 60; Virkkunen 1989: 111; ks. myös Karhu 1979: 97; Räisänen 1999: 94; Mantila 1993: 576). Taivalkoskella puhutaan Koillismaan murretta, joka liittyy läheisesti Kainuun murteisiin ja muodostaa sen kanssa savolaismurteiden pohjoisimman ryhmän (Räisänen 1982: 15–32; 1972: 20–24; 1999: 92–93).

Kainuun murteille tyypillisiä piirteitä ovat yleis- ja erikoisgeminaatio sekä selvä svaavokaalisuus, jotka Rapolan (1990 [1947]: 138) mukaan antavat murteelle leveän ja rauhallisen sävyn. Palanderin (2011: 114) tutkimuksessa itä- ja eteläsuomalaiset luonnehtivat Kainuun murretta esimerkiksi ”hitaaksi”, ”totiseksi” ja ”neutraaliksi”. Muita Kainuun murteen piirteitä ovat *ts*-yhtymän vastineena oleva *ht* : *t* (*mehtä* : *metän*), alkuperäisen *AA*:n diftongiutumisen (*moa*, *peä*), *e*-vartaloisten verbien yksikön 3. persoonan preesensmuotojen labiaalistuminen (*käsköö*, *tulloo*), diftongin reduktio (*poeka*, *laota*), *kin*-jälkiliitteen muodot *-ki^x* (*kirveskip putosi*), *-ni^x* (*minunnik kotona*), *-i^x* (*juotiij jo pontikkattae*) ja *-hi^x* (*sehit talo*) sekä preesensin yksikön 3. persoonan päätteenä oleva *-pi* (*soapi*, *haravoepi*). Jälkitavujen *A*-loppuiset vokaaliyhtymät edustuvat Kainuun murteissa *eA*-, *OA*-, *UO*- ja *ie*-diftongeina, jolloin niissä ei ole tavunrajaa (*istuo*, *kärsie*). (Räisänen 1982: 16–21.) Pohjalaismurteiden vaikutus näkyy Taivalkosken murteessa erityisesti kolmitavuisessa *kivviä*, *assia*, *minnua* -tyypissä, joka on syntynyt kainuulaisen *kivvie*, *assie*, *minnuo* -tyypin ja pohjalaisten *kiviä*, *asia*, *minua* -muotojen sekoituessa (Räisänen 1999: 93).

Räisänen (1999: 93–95) on havainnut Päätalon kielessä muotoja, joissa kirjailija on yleistänyt murrevariantin asemaan, johon se ei alkuaan kuulu. Esimerkiksi sananloppuisen *n:n* jälkeen yleiskielen *kin*-jälkiliitettä edustaa Taivalkosken murteessa yleensä *-ni* (*sillonni*, *toinni*). Päätalo on kuitenkin yleistänyt tähän kohtaan *-hi*-variantin (*muuvanhi*, *kerranhi*), jota Räisänen ei ole tavannut murteesta Taivalkoskella eikä muuallakaan. Päätalo käyttää romaaniensa kielessä myös joitakin lauserakenteita, joita Räisänen pitää Taivalkosken murteelle vieraina, esimerkiksi *minulla säälistää* (’minua säälistää’). (Vrt. Palander 1987: 220–221; Mantila 1993: 575–576.)¹⁰

Lainan puhekieli vaihtelee Iijoki-sarjassa yleiskielen ja murteen välillä (yleiskielen ja murteen määrittelystä Ikola 1972: 16–26). Romaanisarjaan ilmaantuessaan Laina puhuu yleiskieltä, mutta puhe muuttuu Iijoki-sarjan loppua kohden yhä murteellisemmaksi. Päätalo kuvailee Lainan käyttämää Turun seudun murretta nopearytmiseksi ja ”säkiväksi” (vrt. Rapola 1990 [1947]: 107; Palander 2011: 50–51). *Pato*

9. Päätalon teosten kielestä tehdyissä opinnäytetöissä on tarkasteltu esimerkiksi Iijoki-sarjan henkilönnimiä (Aarnio 1984), ulkopaikallissijojen merkitystehtäviä (Karhu 1979), monikon genetiivi- ja illatiivimuotoja (Liukkonen 1978), kaksitavuisia *U*-, *A*- ja *i*-vartaloisia verbejä (Marjomaa 1989), kansankielen tarkoituksellista käyttöä (Virkkunen 1989) sekä Koillismaa-sarjan kielen murrepiirteitä (Annala 1973).

10. Kalliokoski (1998: 192) huomauttaa, että tavalliselle lukijalle lieenee samantekevää, miten ”uskollista” kaunokirjallisen teoksen kieli johonkin tiettyyn murteeseen verrattuna on – tärkeintä on se, että henkilöhahmon puhe vaikuttaa lukijasta tietyltä murteelta kirjailijan niin halutessa.

murtuu -romaani on viimeinen Kallen ja Lainan avioliittoa käsittelevä romaani. Lainan dialogi on siinä murteellisinta, ja romaanissa siitä löytyy seuraavia lounaimurteille tyypillisiä piirteitä (lounaimurteiden piirteistä ks. Rapola 1990 [1947]: 107–113):¹¹

- 1) *lk* : *lj* -vaihtelu: – **Peljästyisin** kaameesti, että täällä on rosvo. (PM: 669)
- 2) *h*:n metateesi sanoissa *valhe* ja *valhetella*: – Mää yritän uskoo, että et tän kerran **valhettele**. (PM: 17)
- 3) *si*-imperfekti: – Musta vaan **tuntusi** taas. (PM: 208)
- 4) Lounaimurteiden erikoisgemaatio: – Kuis pitkälle sää, Kalle, **oikke** aiot häpäistä ittes? (PM: 621)

Lainan repliikeistä löytyy myös yleisiä länsimurteisuuksia sekä hämäläismurteille tyypillisiä piirteitä (länsi- ja hämäläismurteiden piirteistä ks. Rapola 1990 [1947]: 118–123). Seuraavat esimerkit ovat *Pato murtuu* -romaanista:

- 1) Vaihtelematon *tt* yleiskielen *ts*:n vastineena: – Ohan taas ilta, ettei tartte **kattella** toistensa happanta naamaa eikä kuunnella tiuskintaa. (PM: 409)
- 2) Diftongin avartuminen: – Vai tuks, Ville, tänne kyökin **pualelle!** (PM: 300)
- 3) *k*:n astevaihtelutyypin *tehrä* : *tehen*: – Mitä sää täällä **tehet?** (PM: 669)
- 4) Jälkitavujen *eA* > *ee* ja *OA* > *OO*: – Väitäks sää elänees, ko **oikeet** aviomiehet elää? (PM: 402.) – Kai sää aljat hankkiin perheelles **asuntoo**. (PM: 612)
- 5) *Äite* (~ *äitee*): – Mun rupes tekeen mieleni nähdä viä kerran **äitee**. En tarkoita että **äite** kuolis, mutta ko tää meitin avioliitto hajoo. (PM: 590)
- 6) *Sa* 'sano', *me* 'mene', *tu* 'tule' -lyhentymämuodot: – **Sa se!** (PM: 50) – **Tu sääki** – -. (PM: 97)
- 7) Verbien 3. infinitiivin illatiivin tunnuksettomat muodot: – Pareen ko et tukkaan – – tuppisuuna **istuun**. (PM: 97)
- 8) Monikon persoonapronominin taivutus tyyppiä *meitin*, *teitin*, *heitin*: – [- -] Että **meitille** auto. (PM: 285)
- 9) Lyhentymämuodot *viä* 'vielä' ja *siä* 'siellä': – Näitks **siä** Vesilahdessa *tuttui?* (PM: 165.)

11. Esimerkkisanat on lihavoitu.

- 10) *Semmotti, tommotti*: – [– –] O't sää **semmotti** suhari. (PM: 350) – **Tommotti** huoripukki! (PM: 611)

Edellä mainittujen piirteiden lisäksi Lainan kielessä herättävät huomiota muodot *sängyyn* ja *kaupungiin* (ks. esim. 19 s. 514). Muodot eivät kuulu autenttiseen murteeseen. Epäkonventionaalisten muotojen taustalla saattaa olla kaksi ilmiötä: kirjailijan konstruointiin muotoihin ovat voineet vaikuttaa lounaismurteiden klusiilien osittainen soinnillistuminen soinnillisessa ympäristössä (ks. Rapola 1990 [1947]: 109) sekä hämäläis- ja lounaismurteille tyypillinen astevaihtelun *nk*-yhtymä, johon rinnastettuna Lainan tuottamat muodot olisivat hyperkorrekteja muotoja. Lainan henkilö-hahmon puhekielen variaatiolle voidaan etsiä selitystä myös henkilö-hahmon taustalla olevan henkilön kielestä. Tämä lähestymistapa on kuitenkin paradoksaalinen: Lainan henkilö-hahmo luo käsityksiä siitä, millaista kieltä lounais- ja hämäläismurteiden vaikutuspiirissä elänyt henkilö puhuu, jolloin henkilö-hahmon kieltä ei voi arvioida siitä näkökulmasta, millaista kielen tulisi olla (ks. Kalliokoski 1998: 186–187).

5 Murre parisuhdetta rakentamassa

Olen luokitellut Kallen ja Lainan murrekeskusteluja sen mukaan, millä tavalla parisuhdetta rakentava tai sitä rikkova dialogi toteutuu. Murredialogi toimii parisuhdetta rakentavassa funktiossa, kun puoliset selittävät toisilleen vieraita sanoja, matkivat toisiaan yhteenkuuluvuutta ilmaistakseen ja lepytelläkseen toisiaan sekä keksivät sanaleikkejä ja käyttävät murteita humoristisesti. Seuraavaksi analysoin parisuhdetta rakentavan murredialogin piirteitä.

5.1 Murreilmausten merkityksen selittäminen

Lainan ja Kallen keskusteluissa murre sanojen merkitysten selittäminen tapahtuu lähes poikkeuksetta pariskunnan ollessa hyvissä väleissä (Virkkunen 1989: 113–114; vrt. Ruoppila 1958: 112–113). Kallen ja Lainan väliset murteesta keskustelut ovat kirjailijan keino selittää murretta lukijoille (ks. esim. 3). Kaunokirjallisuuden keskusteluja ei voidaan tarkastella vain henkilö-hahmojen välisenä vuorovaikutuksena, vaan ne ovat yhtä lailla kirjailijan viestejä lukijan suuntaan (Leech & Short 1981: 288).

- (3) – Sehän on loti ukko, minulta karkaa.
– Mikä ukko? Loki vai? Laina naurahtaa.
– Ei kun loti. Se on minun kotipuolen kieltä. Tarkottaa että on kaikin puolin tuumaan taipuva ja mukava mies. (TS: 69–70)

Laina ei ole aina kyselijän roolissa, vaan välillä hän ymmärtää murre sanoja asiayhteydestä. Näin Päätalo antaa myös lukijalle vinkin, kuinka sanoja voi ymmärtää kontekstin avulla (vrt. Ruoppila 1958: 111–112). Virkkusen (1989: 113–114) mukaan Päätalo

tukee lukijan päättelyä sijoittamalla murreosan synonyymeja sen läheisyyteen. Esimerkissä 4 *onnean* synonyymit luetellaan Lainan repliikissä:

- (4) – Ja tuossa on Koninhauta! Eikö näytä näin yöllä onnealta? [sanoo Kalle.]
– Jos *onneasi* tarkoittaa kolkkoa, synkkää, niin näyttää. (NN: 338)

Murreilmausten selittämistä on eniten avioliiton alkuaikaa kuvaavissa romaaneissa. *Tammerkosken sillalla* -romaanissa Kallen ja Lainan dialogeissa selitetään esimerkiksi ilmaukset *loisto* 'linja-auto' (SMSA s. v. *loisto*), *loti* 'mukava, hyväntahtoinen' (SMSA s. v. *loti*), *polttajainen* 'nokkonen' (SSA 1995 s. v. *polttaa*), *sukkela* 'nopea', Lainan murteella 'kummallinen, merkillinen, höperö' (SSA 2000 s. v. *sukkela*), *polttaa* 'antaa lopputili' (savotasta) (SMSA s. v. *polttaa*) ja *moliutua* 'rukoilla' (SSA 1995 s. v. *molia*). Murreilmauksista *polttaa*-verbin Kalle mainitsee tukkilaisten kieleen kuuluvaksi, ja jätkäperinteen tallentajana Pääatalo onkin ujuttanut keskusteluihin metsätöihin liittyvää sanastoa (Virkkunen 1989: 61; ks. myös Turunen 1957: 152–153). *Pohjalta ponnistaen* -romaanissa dialogissa avataan lukijalle lisää murreilmauksia, muun muassa *läyryäminen* 'imartelu, makeilu, mielistely' (SMSA s. v. *läyrytä*).

Nuorikkoa näyttämässä -romaanissa selitetään esimerkiksi Koillismaan murteeseen kuuluvat ilmaukset *reijitystööti* 'perunan istutuksessa käytettävä työkalu' (SSA 2000 s. v. *töytätä*), *ottoset* 'lehmien houkuttelemiseen käytetyt lehdet ja ruoho, tuliaiset' (SMSA s. v. *ottoset*), *hupailija* 'lomailija', *hupailureissu* 'lomamatka' (SMS 1994 s. v. *hupailia* 'huvitella, tuhlaila'), *posara* 'lapsi' ja *on(n)ea* 'kolkko, synkkä' (SSA 1995 s. v. *one*).

5.2 Matkiminen parisuhdetta rakentavassa funktiossa

Kallen ja Lainan parisuhteen kuvaamisen kannalta olennainen kielenkäytön tapa on matkiminen (murrematkimuksista Leino 1968; matkimisesta ks. Tainio 2008; myös Mielikäinen & Palander 2002: 102).¹² Kalle ja Laina ilmaisevat yhteenkuuluvuuttaan toistensa murretta käyttämällä. Muita funktioita matkimiselle ovat lepyttely ja hauskuuttaminen. (Vrt. Tainio 2008: 148–153.) Matkiminen voi olla myös parisuhdetta rikkovaa (ks. alalukua 6.2). Seuraavaksi selvitän, millaisten kielenpiirteiden matkiminen toimii Kallen ja Lainan parisuhdetta rakentavassa funktiossa (vrt. Leino 1968: 170–171).

Parisuhdetta rakentavassa dialogissa Kalle matkii Lainan puheesta eniten *sängyyn- ja kaupungiin*-muotoja. Tämä kielen piirre on Lainan kielessä leimallinen eikä ärsytä Kallea – ehkä siksi, että Kalle pystyy tuottamaan *nk* : *ny* -vaihtelun murteellaan yleiskielisesti (ks. esim. 5). Kallen puhe on siis prestiisiasemassa paitsi Lainan murteeseen myös tamperelaisten puheeseen nähden. (Vrt. Leino 1968: 203; ks. myös Mielikäinen & Palander 2002: 101–102; Paunonen 1982a: 131–133, 1982b: 47.)

12. Mielestäni kyse ei ole esimerkiksi murrekontaktin vaikutuksen kuvauksesta, koska useimmissa esimerkeissä Pääatalo on kursivoinut henkilöahahmojen matkimat murreilmaukset selvittääkseen myös lukijalle, että kysymys on tahallisuudesta matkimisesta.

- (5) Puolestani olen oppinut kuulemaan hienoista vahingoniloa tuntien Tampereen seudun ihmisten olevan naimisissa g:n kanssa. Tamperelaiset lähtevät ”onkelle” ja vetävät ”kenkän” jalkaansa. Minun murteelleni taas g on naurettavan helppo puustain, jonka synnyinselkosteni ruotimuoritkin venguttavat hampaattomasta suustaan kuin tyhjää vain ja virheettömästi... (PP: 300)

Kalle matkii usein Lainan käyttämiä *opei*, *lopei* -muotoja (ks. esim. 6). Näiden muotojen lähtökohtana on lounaismurteille tyypillinen *i*-vartaloisen verbin imperfektivartaloon kehittynyt *ei*-diftongi (ks. Rapola 1990 [1947]: 111–112), jonka Pääatalo on Lainan idiolektissa yleistänyt *opettaa*- ja *lopettaa*-verbien preesens- ja imperatiivimuotoihin.

- (6) – Selevitän sitte iltasella kun *lopein* nämä *klapuhommat*. [sanoo Kalle.]
Vaimoni naurahti.
– Kohta käyttelet synnyinseutuni murretta paremmin kuin omaasi! (PP: 452)

Kalle matkii myös Lainan käyttämää *si*-imperfektia (ks. Rapola 1990 [1947]: 113). Useimmiten Kalle matkii *sanoa*-verbin imperfektimuotoja *sanosin*, *sanosit*, mutta parisuhdetta rakentavassa dialogissa esiintyy myös *parkua*-verbin imperfektin toisen persoonan muoto *parkusit*, kuten esimerkissä 7. Kalle kiinnittää huomiota tähän verbiin, koska Taivalkosken murteessa käytetään neutraalimpaa *itkeä*-verbiä – tosin usein koloratiivirakenteella höystettynä (ks. Luukkonen 1999: 86–89). Laina vastaakin Kallen matkimukseen käyttämällä koillismaalaista ilmausta.

- (7) Lainan kaivaessa nenäliinaa, ehätän sanomaan:
– Jospa sinä *parkusit* etkä vain nyyhkiny!
Vaimoni herää jälleen hetkessä tähän meille tavaksi tulleetseen leikkiin, joko ärsyttää toista tai saada toinen hyvälle tuulelle, jopa nauramaan, matkimalla toistemme murteitten kummallisimpia sanoja. Laina huiskaisee minua nenäliinallaan, naurahtaa ja alkaa puhua silmiään kuivatellen:
– En *itkeä möyrästäny*, niin kuin taidat luulla! (NM: 629)

Parisuhdetta rakentavassa funktiossa Kalle matkii usein Lainan käyttämää diskurssipartikkelia *maakan* ’kyllä, niin juuri, varmasti; suinkaan, millään muotoa, (ei) toki’ (SSA 1995 s. v. *maaka(n)*). *maakan* vaikuttaa varsin viattomalta sanalta Kallen käyttämiin tehosteilmauksiin verrattuna, ja samalla syntyy kontrasti Kallen ja Lainan henkilöihahmojen välille (vrt. Hormia 1971: 25–26; ks. Leech & Short 1981: 170, 173):

- (8) – Mutta jopas tienasittekin!
– Eikö ollukki, *maakan*, hyvä tienareissu?
– Älä yritä matkia minun maakan-sanaani! Kuuluu yhtä keinotekoiselta, kuin jos minä yritän käyttää sinun joitakin *helevettivie* tai *voi silimäänni* -sanontojasi. (RA: 414)

Muita Kallen matkimia murteellisia muotoja ovat Lainan idiolektissa esiintyvät astevaihteluttomat taivutusmuodot (*pappa* : *pappan*), jälkitavujen *eA*:n edustuminen monoftongina (*oikee*, *kauhee*), pikapuhemuoto *sa* ('sano') sekä persoonapronominit *sää* ja *mää*. Yksittäisiä matkimuksia ovat Lainan idiolektin äänteelliset variantit *nin*, *tää*, *aikapal*, *juurppian*, *hetippian*, *suukki* ja *suukittelu*; yleisesti tunnettujen kantojen epäkonventionaaliset johdokset *tukkeennuttaa* ja *kahvettaa*; murrasana *illata* sekä yleisesti tunnettu sana *sukkela* lounais- ja hämäläismurteiden semanttisessa merkityksessä 'kummallinen, merkillinen, höperö' (SSA 2000 s. v. *sukkela*).

Myös Laina matkii Kallen murretta parisuhdetta rakentavassa funktiossa. Lainan idiolektille on tyypillistä, että hän matkii Koillismaan murretta hieman väärin: esimerkiksi verbin *moliutua* 'rukoilla' (SSA 1995 s. v. *molia*) Laina taivuttaa *moliudun*- ja *molitaanks*-muotoihin, joissa Koillismaan murteen vastaista on yleiskielinen *d* *t*:n heikon asteen vastineena (ks. Rapola 1990 [1947]: 33–36) sekä *ks*-liitepartikkeli kysymysmuodossa (ks. ISK 2004: 158). Kallen kielessä yleiseen verbiin *suivauttaa* 'kyllästyttää, suututtaa' (SSA 2000 s. v. *suivautua*) Laina lisää *ele*-johtimen (*suivauttele*). Verbiä *tikustella* 'puhua kiukkuisesti' (vrt. SSA 2000 s. v. *tiku*) tapaillessaan Laina puolestaan jättää *ele*-johtimen pois ([*en*] *tiku*); toisaalta hän myös tuottaa sanan vartalon geminaatallisena käyttäessään muotoa (*ei*) *tikkustella*. Verbin *täärätä* 'likaannuttaa' (vrt. SSA 2000 s. v. *täärätä*) Laina puolestaan tuottaa muodossa *tääräännytä*, ja Kallen Lainan puhetavasta käyttämä *säkiä* ('puhua nopeasti ja epäselvästi', vrt. SSA 2000 s. v. *säkiä*, *säkättää*) taas taipuu Lainan puheessa geminaatalliseen *säkkimään*-muotoon.

Svaavokaali (ks. Rapola 1990 [1947]: 137) sekä *j* ja *v* Koillismaan murteen *d*:n vastineina ovat murrepiirteitä, jotka Laina tuottaa oikein ja joita hän matkii lepytelläkseen Kallea sekä ilmaistakseen yhteenkuuluvuutta ja läheisyyttä miehensä kanssa:

- (9) – [– –] sinä nuuskit vain henkeäni, etkä antanut minun selevittää...
– *Selevitä* nyt! naurahti Laina ja tönäisi samalla kylkeeni. (NN: 586–587)
- (10) Kun olimme aikamme asiaa miettineet ja pohtineet ääneemme, saatoin sanoa:
– Tule hetekaasi! Tuntuu ouvolta kun on tyhjä *sängy* vieressä.
Ja kas! Enää ei vaimoni kivahdakaan painottamalleni sanalle, vaan sanoo naurahtelevien nyyhkäisyjen kanssa:
– Vasta kun *meijän* isi tulee hakemaan! Ja *pyyvät* anteeksi. (PP: 460)

Dialogissa esiintyy kerran myös *ts*:n vastine *ht* sanassa *ihteni*, jota Laina käyttää niin ikään lepytellessään Kallea. Muita yksittäisiä Kallen murreilmauksia ja -sanoja, joita Laina matkii parisuhdetta rakentavassa funktiossa, ovat esimerkiksi *lihavelli* 'liha-keitto', *puotilainen* 'myyjä' (SSA 1995 s. v. *puoti*), *hupailureissu*, *tällätä* 'laittautua', *läninki* 'leninki', *toppatooli* 'nojatuoli' (SSA 2000 s. v. *topata*), *putroa* 'puuroa', *pallijuustoa* 'pallojuustoa' sekä *jora*, jota Laina käyttää tarkoittaessaan Kallen murteen *juraa* (SSA 1992 s. v. *jura*). Kallen ja Lainan asuessa Taivalkoskella Laina tavoittelee paikallista murretta myös lainatessaan epäsuorasti taivalkoskelaisten puhetta:

- (11) Jonakin iltana palattuani vaimoni kertoi yrittäen jäljitellä synnyinselektion vanhain murretta:
– [– –] Voe jumala että käypi turmelukseen! Kun kävellä leiposin tänne kylältä asti tyhjän perässä. Vaekka eihän tämä ole rouvan syytä. (MS: 284)

Esimerkissä 11 Laina tuottaa diftongin reduktion ja panee myös *pi*-päätteen oikeaan kohtaan *käydä*-verbin preesensin yksikön 3. persoonaan. Sen sijaan koloratiivirakenteessa *kävellä leipoa* Laina käyttää idiolektilleen tyypillistä *si*-imperpektiä. Leechin ja Shortin (1981: 165, 170) mukaan kirjallisuudessa kielen ”virheet” ovat merkityksellisiä: ne voivat viitata esimerkiksi henkilöahmon luonteeseen tai mielentilaan. Esimerkissä 11 tulkitsekin Lainan kielen implikoivan, ettei Laina yrityksestään huolimatta ole täysin sopeutunut Taivalkoskelle.

Leimaa-antavien murrepiirteiden matkiminen on niin Kallen kuin Lainankin idiolektissa tärkeä keino osoittaa läheisyyttä ja yhteenkuuluvuutta. Kirjailija on valinnut matkittaviksi kielenpiirteiksi molemmille toisen murteen leimallisimpia piirteitä, jolloin kontrasti yleiskieleen on lukijallekin selvästi havaittavissa (vrt. Leino 1968: 203). Kun henkilöahmot matkivat toistensa murretta, dialogi ilmaisee enemmän kuin pelkkä henkilöahmojen replikointi: sanomisen tapa kertoo henkilöahmojen halusta olla toistensa kaltaisia (Piikkilä 2001: 163, 168).

5.3 Sanaleikit, huumori ja ironia

Parisuhdetta rakentavaa kielenkäyttöä ovat myös erilaiset humoristiset sanaleikit sekä ironinen huumori (ironian ja huumorin määritelmistä ks. Rahtu 2006: 16–17, 44–45, 63–67). Murteen käytöllä on katsottu olevan suomalaisessa kirjallisuudessa hauskuuttamisen funktio (esim. Penttilä 1945: 336–341; Turunen 1957: 146, 158–162; Suomi 1963: 52; Nummi 1993: 69). Kielenkäytöllä vitsaileminen on yhteisöä rakentavaa, jos se tapahtuu yhteisön jäsenten kesken; ulkopuolisen sanomana sanaleikin merkitys voi muuttua halventavaksi (Remlinger 2006: 133). Murresanoilla leikkimiseen liittyy iloinen ja vapautunut tunnelma Kallen ja Lainan välillä. Laina saattaa esimerkiksi käyttää äitinsä murretta, jolloin syntyy humoristinen vaikutelma:

- (12) – *Älkää olkaa* sitten kovin myöhään siellä monttunkaivuussa!
Kun vaimoni hymynsä lisäksi selvästi tarkoituksella matki äitivainajansa murretta, sanoi se, että illalla Kuusisen ullakkokerrokseen palattuamme saatte kuulla vähintään olevani äijeli. (OKA: 138)

Kesälomamatkalla Taivalkoskelle murre sanojen merkitysten selityksistä syntyy sanaleikkejä. Kalle vaihtaa kieltään kotimaisemiaan lähestyessään. Hän leikittelee kielellä ja tuntuu nauttivan päästessään puhumaan kotimurrettaan tutussa ympäristössä. (Vrt. Mantila 2004: 335.) Esimerkissä 13 Kalle tuo esille Koillismaan murteen rikkaan synonyymisanaston. Hänen vastauksessaan on ironiaa: murretta tuntemattomasta murreilmaukset saattavat kuulostaa jopa lasta halventavilta, vaikka eivät sitä todellisuudessa ole.

- (13) – [– –] Mutta kuuleskin, Kaarlo Alvar! Mitä ovat posarat?
– Posaratko? Samoja kun moukeet, pennut, penskat ja sikkiöt silloin kun kurnuavat ja tekevät riettautta. Millon taas perilliset ovat kun ihmisen mieli, tai ovat noiveissaan ja kippeinä, viimeistään silloin nämähi ylimaan äitit ja isät puhuvat *lapsista...* (NN: 312)

Sana *sukkela* on Kallelle ja Lainalle yhteisen sanaleikin aihe, sillä Lainan murteessa se tarkoittaa 'kummallista', kun taas Kallelle sanan merkitys on 'nopea':

- (14) – Yritä ahkeroina! Rupejaa menemään lauraa kiini niin sukkelasti, että joutuvat kohta tupelle. Puhistetut lauvat loppuvat äkkiä.
Laina jatkoi työtään, naurahti ja tarttui murteeni sanaan:
– Saas nähdä, kuinpal *sukkelalla* tavalla Kalle aljaa kiinnittää lautoi seinään! Vai tarkoitatko että aljatte naulata lautoi seinään *nopeasti*?
En ollut kuulevinani vaimoni vitsailua. (OKA: 469)

”Käänteishuumori” on Päätalon käyttämä termi ironiselle kielenkäytölle, joka on Kallelle tuttua jo lapsuuden kasvuympäristöstä. Olosuhteet Koillismaalla olivat Kallen lapsuudessa ankarat, mutta huumori auttoi kestämään vaikeat tilanteet (Wilenius 1999: 129). Huumori sai ankeudesta ironisen lisävivahteen, johon liittyy myös asioiden nurinpäin kääntäminen (Aarnio 1984: 10; vrt. Rahtu 2006: 37). Päätalo nimeää tällaisen huumorin lajin juuri syntymäseudulleen ominaiseksi, vaikka ironia on tavallinen kielenkäytön ilmiö (ks. Rahtu 2006: 16).

Tutkimusaineistossa ”käänteishuumorin” käyttöä Kallen ja Lainan dialogissa esiintyy romaaneissa *Pohjalta ponnistaen* ja *Nuorikkoa näyttämässä*. Päätalo ironisoi kotiseutunsa miesten tapaa olla näyttämättä vaimolleen helliä tunteita. Esimerkissä Päätalo paitsi kuvaa Kallen ja Lainan suhdetta parhaimmillaan, myös varmistaa, että lukija pysyy murteellisessa dialogissa mukana: Laina toistaa Kallen sanoman yleis-kielillä.

- (15) – Mikä isiltä unohtuu?
Palaan tuikkaamaan huulillani vaimoni suulle.
– Kaikkea se kiire meinaa teettää! En oisi unneuttanu pussua sen vuoksi, että enkö ole kotonani semmoseen tottunu. Joka kerta kun isä-Hermannin lähtee pirtistä, se pussaa äitiä. Ja oikein immeytymällä.
Vaimoni oli alkanut oppia käänteishuumoriani ja sanoi naurahtaan:
– Kai isäsi suuteli äiti-Riitua oikein pitkään ja hellästi? (NN: 49)

Esimerkin 15 ironia vaatii lukijalta kontekstuaalista tietoa Iijoki-sarjan koillismaalaisten miesten tavoista. Esimerkissä implikoituu Kallen ja Lainan yhteisymmärrys Lainan yhtyessä Kallen ironiseen sanailuun, ja lukijalta ironia voisi ilman kontekstuaalista tietoa jäädä havaitsematta. (Ks. Rahtu 2006: 135, 148–149.) Tämän kirjailija on ratkaissut päähenkilön metakielellisellä kommentilla käänteishuumorista.

6 Murre parisuhdetta rikkomassa

Eri murrealueilta lähtöisin olevilla Kallella ja Lainalla on välillä vaikeuksia ymmärtää toistensa puhetta. Murre-eron avulla parisuhdetta rikkovassa dialogissa korostuu jatkuva väärinymmärrys, joka etäännyttää puolisoita toisistaan. Laina ja Kalle korjaavat toistensa sanoja yleiskieliseksi ja matkivat toisiaan ivailutarkoituksessa. Sen lisäksi dialogissa tulee esille merkitysten ristiriita – parisuhdetta rikkovassa dialogissa Kalle ja Laina eivät enää selitä murre sanoja toisilleen ja etenkin Laina heittäytyy puolisonsa murretta ymmärtämättömäksi.¹³

6.1 Murteen korjaaminen yleiskieliseksi

Kalle korjaa Lainan kieltä yleiskieliseksi kaksi kertaa sellaisessa tapauksessa, jossa Lainan puheessa on astevaihteluton *nk*-yhtymä. Tässä tapauksessa Kallen murre on yleiskielen mukainen. Esimerkissä 16 Kalle huomauttaa Lainaa murteellisuudesta, koska Koillismaan murteessa toteutuu yleiskielen mukainen *nk* : *ny*-vaihtelu. Laina vastaa kuitenkin heti korjaamalla Kallen *sannoa*-muodon yleiskieliseksi. Muoto on Taivalkosken murteen mukaisesti kaksitavuinen (Räisänen 1982: 21), mutta varsinaisesti yleiskielen vastaista siinä on vain *n:n* yleisgeminatio.

- (16) – Et kuitenkaan ole ainoa sodista palannut, jolla ei ole kunnan vaatteita. Tärkeintä kun selviydyit henkissä siviiliin... [Laina sanoo.]
– Minun kielikorvani käskisi sanoa että *hengissä!*
– Ja minun että *sannoa!* Ei maakan, kyllä me vielä, isi, opitaan toistemme murteet ja saadaan kunnolliset vaatteet päällemme. (NN: 7)

Esimerkissä 17 Kalle korjaa Lainan puhetta yleiskieliseksi kesälomamatkalla Taivalkoskelle. Kalle muuttaa Lainan *Sankinjoen* piikkikääseen sävyyn yleiskieliseen – ja oman murteensa mukaiseen – muotoon. Remlingerin (2006: 136) mukaan murteen korjaamiseen yleiskieliseksi liittyy yleistys murteenpuhujan oppimattomuudesta, ja korjaaminen on tehokas keino vaientaa murretta käyttävä puhuja.

- (17) – Lopeta jo sen hupailusi kanssa piruilut! Äläkä muutoinkaan venko. Minä en illaa enää tällaista. Missä semmonenkin Sankinjoki on?
– Onko olemassakaa. Minä ainakaa ole kuullu. Mutta tuo auto kuulemma pyrkii *Sanginjoelle*. Se on paikkakunta Oulujoen pohjoispuolella...
– Älä vinoile minun sanoilleni! Puhun siinä kirjakieltä kuin sinäkin. Ja siinä kuin nämä Oulun seudun leveilijät... tai levijät... (NN: 263–264)

13. Pariskunnat voivat kinaamalla keskenään ja komentelemalla toisiaan osoittaa myös suhteensa läheisyyttä (Tainio 2000: 39). Luvun 6 esimerkit ovat kuitenkin kaikki mielestäni parisuhdetta rikkovia. Toisaalta parisuhdetta rakentavassa dialogissa voi havaita kiusoittelua (ks. esim. esimerkki 7), joka implikoi yhteenkuuluvuutta.

6.2 Matkiminen parisuhdetta rikkovassa funktiossa

Kalle ja Laina matkivat toistensa murretta yhteenkuuluvuutta osoittaakseen ja toisiaan lepyttääkseen, mutta matkimisella on parisuhteen kuvaamisessa myös rikkova funktio: riideltäessä matkimisesta tulee tehokeino loukkauksille (vrt. Tainio 2008: 153–159). Niin Kalle kuin Lainakin käyttävät toistensa murteita loukkaamistarkoituksessa, Kalle tosin huomattavasti enemmän kuin Laina. Laina matkii Kallea parisuhdetta rikkovassa funktiossa eniten *Pohjalta ponnistaen-* ja *Nuorikkoa näyttämässä* -romaaneissa. Kalle ei juuri matki Lainaa parisuhdetta rikkovassa funktiossa tutkimusaineiston alkupään kirjoissa, mutta *Iijoen kutsu* -romaanista lähtien Kalle matkii Lainaa loukkaamistarkoituksessa runsaasti. Henkilöhahmon teot, käytös ja puhe määrittelevät hänen motiivejaan ja luonnettaan (Leech & Short 1981: 171). *Pato murtuu* -teoksessa Kallen kielenkäyttö tuo henkilöhahmosta ilkeän ja julman puolen esille. Lainan yleiskielisestä murteelliseksi muuttunut idiolekti antaa mahdollisuuden ivalliseen matkimiseen, ja samalla se kuvaa Kallen vaimostaan luoman ideaalisen kuvan rapistumista.

Kalle matkii parisuhdetta rikkovassa funktiossa huomattavan paljon Lainan käyttämää pikapuhemuotoa *sa* (‘sano’). Rapolan (1990 [1947]: 122) mukaan hämäläiset pikapuhemuodot ovat ”tinkimättömänsävyisiä”, joten ne korostavat Lainan ehdotomuutta esimerkiksi alkoholinkäyttöön liittyvissä asioissa. Pikapuhemuotoa matkimalla Kalle ilmaisee, ettei hän luovu omasta kannastaan puhumattakaan siitä, että pyytäisi anteeksi. Tainion (2008: 153–154) mukaan useimmat matkimista kuvaavat esimerkit kaunokirjallisuudessa toteuttavat ironisoivaa ja etäännyttävää funktiota – niin tässäkin:

- (18) – Olet kyllä täysi raukka, en muuta sa!
 – Sa sama uuvestaan! Taitaa olla kohta vuosi, kun olen viimeksi saanu kuulla olevani raukka. Sa, sa! (PR: 33)

Muita Lainan idiolektin piirteitä, joita Kalle matkii ivailumielessä paljon, ovat *si*-imperfekti, jälkitavujen vokaaliyhtymien edustuminen monoftongeina *eA > ee* (*hirvee, kaamee, reppee*) ja *oA > oo* (*in hood*), persoonapronominit (*mää, sää, mun, sun, meitin*), *illata*-verbi, heikkoasteinen muoto sanassa *heiko* sekä *lk : lj*-vaihtelu (*peljätä, aljaa*). Kun parisuhdetta rakentavassa dialogissa on paljon *sängyyn-* ja *kaupungiin*-muotojen matkimista, parisuhdetta rikkovassa dialogissa Kalle matkii näitä muotoja vain muutaman kerran. Samaten parisuhdetta rakentavassa dialogissa Kallen paljon matkimat *lopei*-tyyppiset muodot sekä *maakan*-diskurssipartikkeli esiintyvät parisuhdetta rikkovassa dialogissa Kallen matkimina vain pari kertaa. Niin *sängyyn-* ja *lopei*-muodot kuin *maakankin* ovat siis kielenpiirteitä, jotka leimaavat Lainan idiolektia, mutta eivät kuitenkaan ärsytä Kallea. Parisuhdetta rikkovassa tarkoituksessa matkitut kielenpiirteet ovat nekin leimallisia murteellisuuksia, mutta ne myös ärsyttävät Kallea. Molemmissa tapauksissa Kalle matkii yleensä niitä Lainan käyttämiä murreilmauksia, joissa Kallen murre on lähempänä prestiisiasemassa olevaa yleiskieltä. (Ks. Leino 1968: 202; myös Mielikäinen & Palander 2002: 100–102.)

Myös Laina matkii Kallen murrettä parisuhdetta rikkovassa dialogissa. Laina matkii erityisen paljon svaavokaalia, joka on Kallen idiolektissa leimaava murrepiirre (ks. Rapola 1990 [1947]: 137), eikä sitä esiinny Lainan murteessa. Svaa on monissa tutkimuksissa todettu sosiolingvistisesti herkäksi piirteeksi, joka varioi runsaasti ja joka tiedostetaan yleisesti (ks. esim. Mantila & Pääkkönen 2010: 103–105). Esimerkissä 19 Laina matkii myös Kallen murteessa esiintyvää katoa yleiskielen *d:n* vastineena (*huolehin, puota*) sekä yleiskielen *ts:n* vastineena olevaa *ht:tä* (*ihteäni*).

- (19) Laina puhui tavallisesti lähes rikkeetöntä kirjakieltä. Kuitenkin suuttuessaan häneltä tuppasi karkaillemaan jo normaalistikin lähes [sä]kivän nopeaan puheeseensa syntymäseutujensa murrettä. Kun Laina suutahdettuaan kivahti menevänsä äitinsä ”sängyyn” ja hyökkäsi hetekanpuoliskoltaan alkoviin, niin että armeijasta lähettämästäni, punaisesta ja raskaasta kankaasta tehdyt verhot vain hulmahtelivat, saatoin sanoa:

– Sitä kipastiin äitin *sängyyn!* Huolehi että et puota ihteäsi *sänkystä...!*

Jos minä suuttuessani osasin sanoa vaimolleni matalalla äänellä loukkaavia sanoja, ei Lainakaan jäänyt taidosta mielellään toiseksi. Jostakin syystä olimme alkaneet ensimmäisistä riidoistamme lähtien nokerrella toisiamme toistemme murteilla. Laina saattoi alkaa tirskaa puhumiseni väliin:

– *Huolehin*, että en *puota ihteäni!* Kun vaan sinä itse et *puota*.

Tietysti vaimoni painottelu käänsi mustasukkaiset ajatukseni kiukuksi. Saatoin nostaa pääni tynnyistä ja hökiä korotettuina kuiskauksina alkovin suuntaan:

– Mitähän luoja siinä pylyyli kun loi Turun seuvun murteen! Semmosta helevetin laulavaa murittamista, josta ei saa selevää ehki sanakirjosta kahtomalla. Kaitpa luoja rätnäili, että muuten ei Pohjos- ja ylleesä muun Suomen ihmisillä ole tarpeeksi kärsimyksiä, jos ei laita turkulaisten kieltä murittamaan niin kun laitto...

– Älä, älä viisastele! kuului alkovin verhojen takaa. – Ei ilahduta mieltä kun kuuntelee sinun *malaja* ja *pölöjä* ja *molojottaa...* (PP: 459)

Muita yksittäisiä Lainan matkimia murrepiirteitä Iijoki-sarjassa ovat jälkitavun *AA:n* diftongiutumisen (*peninkuormoa*), yleisgemiinaatio (*errään*), *e*-vartaloisten verbien yksikön 3. persoonan labiaalustumisen (*mennöö, tulloo*), alkuperäisen *AA:n* diftongiutumisen (*peäsöö*) sekä *kin*-jälkiliitteen muoto *hi* sanassa *muutenhi*, jossa Pääntalo on yleistänyt murrepiirteen asemaan, johon se ei kuulu (ks. Mäkelä 1993: 114–116; Räisänen 1999: 93–95; Mantila 1993: 575–576). Lisäksi Laina matkii yksittäisiä murre sanoja ja -fraaseja, esimerkiksi *läryillä* (murteessa oikein *läyrytä*), *pihniä* (murteessa oikein koloratiivirakenteessa *kävellä pihniä* ’kävellä reippaasti’) ja *näppänen* ’niukka’ (SSA 1995 s. v. *näpeä, näppi*).

Myös Lainan matkimat murrepiirteet ovat leimaa-antavia murrepiirteitä. Parisuhdetta rakentavassa dialogissa esiintyy samojen murrepiirteiden matkimista kuin parisuhdetta rikkovassa dialogissa. Kaiken kaikkiaan Lainan matkimia murrepiirteitä on melko paljon, mutta ne esiintyvät harvoin.

6.3 Merkitysten ristiriita

Kallen ja Lainan murteet törmäävät Iijoki-sarjassa toisiinsa semanttisella tasolla. Dialogissa henkilöhahmot ovat jatkuvan koetteluun alaisina, kun sanat saavat ristiriitaisia merkityksiä (ks. Piikkilä 2001: 163). Merkityksestä neuvotellaan esimerkiksi sanan *jätkä* kohdalla (esim. 20). Sanalla voidaan viitata kulkuriin, kaveriin tai nuoreen mieheen; pejoratiivisia merkityksiä ovat esimerkiksi vetelehtijä ja hampuusi. Kallen kielessä *jätkä* on metsätyömiestä tarkoittava ammattinimike. (Ks. Pöysä 1997: 88; SSA 1992 s. v. *jätkä*.) Iijoki-sarjassa Pääatalo selittää sanan useaan kertaan. Sen semantiikan ympärille kytkeytyy paitsi Kallen ja Lainan murteiden myös heidän arvomaailmojensa erilaisuus: Kalle lukee itsensä jätkäksi ja puhuu jätkistä kunnioittaen, Laina taas inhoiten ja jopa halveksien. Remlinger (2006: 140) kuvaa samantapaista ilmiötä, jossa neuvottelun kohteena on sanan *Yooper*¹⁴ merkitys: yhteisön ulkopuoliset määrittelevät sanan stereotyyppisesti, mutta yhteisön jäsenet osaavat tulkita määrittelyistä stereotyyppiä ja epämääräiset kuvaukset.

- (20) – Ei tuo mies mikkää sälli ole! Mutta jätkä näkkyö olevan...
 – Mikä ero on jätkällä ja sällillä! vaimoni tirahti. – Sopiiko tuollaiselle sitten renttu-nimi...?
 – Ei! keskeytin vaimoni. – Jätkä on tekoselekosissani, yllesä Pohjois-Suomessa, sama kun mehtätyö mies. Tarkasti ottaen semmonen mehtätyö mies, jolla ei ole vakituista pajanvaihetuspaikkaa. Kottia. Sälli ja renttu ovat miehenkuvia, jotka jätkä kajottaa samalta työmaalta. (NN: 292)
- (21) – Minä osaakkaa olla hellä... kun olen savotajätkä ja oppinu vain jätkäin käytöstapoja. Yllesä tekoseutuni miehet eivät näyttele hellempiä tunteitaan...
 – Älä sano itseäsi jätkäksi – aina! Olet ollut metsätyö mies. Täällä jätkällä tarkoitetaan lähes samaa kuin hampuusi, Laina sanoo. (TS: 133)

Esimerkissä 21 Kalle nimittää itseään *savotajätkäksi* (ks. SSA 2000 s. v. *savotta*). Laina kieltää Kallea käyttämästä sanaa, joka määrittää voimakkaasti hänen henkilö-hahmoaan. Lainan murteessa sanalla on pejoratiivinen merkitys, ja hän haluaisi, että Kalle käyttäisi yleiskielistä ammattitermiä. Lisäksi hän käyttää perfektiä korostaakseen, ettei Kalle enää kuulu kyseiseen ammattikuntaan. Kalle puolestaan puhuu jätkyydestään preesensissä – jätkyys on hänelle saavutettu, muuttumaton ominaisuus. *Metsätyö mies* ei olisi hänen puheessaan kyllin ilmaisuvoimainen, sillä *jätkä* on enemmän kuin tukkilainen: se on arvonimi, joka sisältää ideaalimiehen ominaisuudet.

Toinen ristiriitaa aiheuttava ilmaus on *hup(p)ailu*, josta käydään keskustelua kesälomamatkalla Taivalkoskelle romaanissa *Nuorikkoa näyttämässä* (esim. 22). Lainalle sana tarkoittaa huvittelua, kun taas Kallen ilmaukset *hupailureissu* ja *hu-*

14. *Yooper* on nimitys Michiganin Keweenawin niemimaan asukkaille, joilla on myös oma murteensa, *Yooper dialect* (Remlinger 2006: 128–130).

pailijat merkitsevät kesälomamatkaa ja kesälomalaisia (ilmauksen toinen merkitys on 'tuhlailla', SMS 1994 s. v. *hupailia*). Ilmauksilla on ironinen sivumerkitys: koillismaalaiasten kielessä nimitetään näin kesän kiireisimpään työaikaan Etelä-Suomesta saapuneita lomalaisia. Myös Kalle tuntee pientä häpeilyä mennessään kotiseudulle lomailemaan. Laina asettaa yleiskielisen sanan prestiisiasemaan, mutta Kalle käyttää murreilmausta – sillä tavalla hän ilmentää omaa taivalkoskelaista identiteettiään, jota hänen on Tampereella täytyntä tukahduttaa (vrt. Mantila 2004: 335; Remlinger 2006: 134–135).

- (22) – Nyt en käsitä, kumpaa ruppean tekemään: alanko nauraa vai porreunko noitumaan. Ensinnäkin miksi meitä mielestäsi pitäisi kuhtua? Sottain eillä kun näihin selekosiin tuli kesällä olleilemaan outoja vi[e]raita sanottiin niitä huppailijoiksi. Jotku puhu lystäilijöistä...
– Kesälomalaisia me ollaan! Laina tiuskaisi – . . (NN: 481)

Verbi *kehdata* on tunnettu siitä, että sillä on eri merkitys länsi- ja itämurteissa. Lainan kielessä verbin merkitys on 'juljeta', mutta Kalle on esimerkissä 23 ymmärtävinään verbin merkityksessä 'vaivautua tekemään jotakin' (SMS 1999 s. v. *kehdata*.) Kalle tuo esiin myös 'tohtia, rohjeta, juljeta' -merkityksen koillismaalaisen vastineen, *iletä*-verbin (ks. SMS 1994 s. v. *iljetä*).

- (23) – Suus kiinni Sallista! Ettäs kehtaat! [sanoo Laina.]
– *Kehtaan* tehä töitäkin. En niin laiska ole, että en *kehtaisi* kantaa saunapulloani Puroselle. Menisi siinä kun muutki kannettavat.
– Että kehtaisit alkaa kekkuloida pullosi kanssa äidin ja Vuokiloiden ja Johanneksen nähden?
– Tarkotat kait että *ilikijäisinkö!* Mitä häppeämistä siinä oisi, jos ostaisin pulлон. Omilla rahoillani. (NN: 131)

Merkitysten ristiriita implikoi ristiriitaa Kallen ja Lainan parisuhteessa. Kallen henkilöahhossa kuvastuu arkkityyppisellä tavalla juurettomuus, jota hän kokee kaukana synnyinseudultaan, sodasta palanneena, haavoittuneena miehenä, kyvyttömänä toteuttamaan henkisiä pyrkimyksiään. Kieli symboloi Kallen henkilöahhmon yritystä tulla ymmärretyksi ja hyväksytyksi omana itsenään. Lainan kielen kautta taas implikoituu kaupunkilaisuuden ja maalaisuuden lopullinen törmäys: Laina tarjoaa Kallen käyttämien murreilmausten tilalle yleiskielisiä vastineita, ja samalla Kallen tavoittelema, Lainan kielen kautta implikoituva ”parempi elämä” näyttätyy ironisessa valossa.

7 Lopuksi

Tässä artikkelissa olen tarkastellut Kalle Pääatalon Iijoki-sarjan murteenkäyttöä teoksen päähenkilön Kallen ja hänen vaimonsa Lainan parisuhteen kuvauksessa. Tutkimus-

aineisto koostuu 13 romaanista, joissa keskeisenä aiheena on Kallen ja Lainan avioliitto. Tutkimuksessani olen tarkastellut, millaisilla murrepiirteillä parisuhteen kehittymistä kuvataan ja millaisin diskursiivisin keinoin parisuhteen rakentuminen ja rikkominen tapahtuu. Tätä kautta olen selvittänyt, kuinka kielen variaatio toimii tarinan temaattisen rakenteen kannalta. Kallen ja Lainan dialogissa esiintyvillä murrepiirteillä on myös metapragmaattinen funktio. Murteenkäytön kautta hahmottuu tietynlainen kaunokirjallisuuden kielenkäytön tapa, joka heijastelee elävän kielen rakenteita, mutta toimii itsenäisesti kaunokirjallisen teoksen tematiikkaa palvelleen.

Tutkimukseni lähtökohtana on sosiolingvistinen variaationanalyysi. Sosiolingvistiikassa on perinteisesti keskitytty puhutun kielen tutkimukseen. Kirjallisuuden murteellinen puhekieli on ”näköismurretta” (*eye-dialect*), jonka kirjailija on luonut kirjallista esitystä varten. Kallen henkilöhahmon kieli on tyylliteltyä Taivalkosken murretta. Laina puolestaan puhuu aluksi varsin yleiskielisesti, mutta suhteen kuvauksen edetessä hänen idiolektiinsa ilmaantuu lounais- ja hämäläismurteisuuksia. Henkilöhahmojen kielen variaation kuvaamisen lisäksi olen selvittänyt, kuinka kirjailija käyttää murrepiirteitä kuvatessaan parisuhteen kehityskaarta.

Olen rajannut tutkimukseni ulkopuolelle esimerkiksi keskustelunanalyttisen ja kansanlingvistisen näkökulman ja käyttänyt sosiolingvistisen variaationanalyysin rinnalla etnodialektologista lähestymistapaa. Siinä murretta tai yksittäisiä murteellisia muotoja tutkitaan vuorovaikutuksessa yksilön ja yhteisön identiteettien ja sosiokulttuurisen kontekstin rakennusaineina. Etnodialektologiseen lähestymistapaan on sovellettu myös kriittisen diskurssianalyysin periaatteita. Tutkimuksessani hyödynnän tätä näkökulmaa tarkastellessani murrepiirteiden diskursiivista käyttöä teossarjan temaattisen rakenteen kannalta: dialogissa neuvotellaan parisuhteen asetelmasta, ja murteenkäytöllä on tässä oma roolinsa.

Analyysini paljastaa, että samat äänneopilliset piirteet saattavat toimia sekä parisuhdetta rakentavassa että sitä rikkovassa dialogissa. Kalle kommentoi ja matkii esimerkiksi vaimonsa murteen astevaihtelutonta *nk*-yhtymää, *i*-vartaloisten verbien *ei*-diftongillisia imperfektimuotoja (esim. *opein*) ja *si*-imperfektiä. Laina puolestaan kommentoi useimmin svaavokaalia, katoa *t*:n heikon asteen vastineena sekä yleisgeminaatiota. Rikkovassa dialogissa Laina ottaa esille lähes kaikki itämurteiden tunto-merkit, kuten pitkän *aa*:n ja *ää*:n diftongiutumisen, *ht*:n *ts*:n vastineena, labiaalistumisen ja diftonginreduktion. Murteen käyttö ja sen kommentointi kuljettavat parisuhteen kuvaamisen juonta ja ilmentävät teossarjan tematiikkaa: naisen ja miehen, maaseudun ja kaupungin sekä perinteisen agraarisen elämänmuodon ja modernisaation kohtaamista.

Päätalon Iijoki-sarjassa henkilöhahmojen puhekielen variaatiolla on tärkeä osa Kallen ja Lainan parisuhteen kuvaamisessa. Aluksi erilaisten murteiden selittämällä ja matkimisella rakennetaan Kallen ja Lainan yhteisymmärrystä. Kun Päätalo kuvaa avioliiton vaikeuksia, myös puolisoiden erilaiset murteet joutuvat törmäyskurssille keskenään. Narratiivin rinnalla kirjailija käyttää dialogissa taiturimaisesti kielen variaatiota henkilöhahmojen, sosiaalisten suhteiden sekä näiden muutoksen kuvaamisessa. Samalla saadaan tietoa erilaisten murrepiirteiden sosiolingvistikäytöstä merkityksestä.

Lähteet

- AARNIO, RITVA 1984: *Kalle Pääntalon Iijoki-sarjan henkilönnimet. Sosiolinguivistä tarkastelua.* Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- ANNALA, ERKKI 1973: *Kalle Pääntalon Koillismaa-romaanisarjan kielen murrepiirteitä.* Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- EVEN-ZOHAR, ITAMAR 1990: Authentic language and authentic reported speech. Hebrew vs. Yiddish. – *Poetics Today* 11 s. 155–163.
- FAIRCLOUGH, NORMAN – WODAK, RUTH 1997: Critical discourse analysis. – Teun A. van Dijk (toim.), *Discourse as social interaction. Discourse Studies. A multidisciplinary introduction. Volume 2* s. 258–284. London: Sage.
- HAKULINEN, AULI 1998: Vuorottelujäsenitys. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 32–55. Tampere: Vastapaino.
- HERLIN, ILONA 2005: Metakielen funktioita *x sanoen* -konstruktion valossa. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 360–405. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HORMIA, OSMO 1971: Suomalaisen proosan dialogista. – Pertti Hallikainen (toim.), *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja* 25 s. 16–33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- IKOLA, OSMO 1972: Kirjakieli, puhekieli, yleiskieli ja murre. – *Sananjalka* 14 s. 16–26.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kieloppi.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JANATUINEN, JENNI 2005: *Miehenkuva. Kalle Pääntalon perintö.* Helsinki: WSOY.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1998: Hj. Nortamon murrekertomukset ja puhutun illuusio. – Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.), *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta* s. 184–215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARHU, HELENA 1979: *Ulkopaikallissijojen merkitystehtävistä Kalle Pääntalon kielessä.* Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- KARONEN, VESA 1999: Juuret Iijoen törmässä – missä latva? Kalle Pääntalon todellisuudet. – Tero Liukkonen (toim.), *Pääntalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääntalon täyttässä 80 vuotta* s. 199–208. Jyväskylä: Gummerus.
- KOIVISTO, AINO – NYKÄNEN, ELISE (toim.) 2013: *Dialogi kaunokirjallisuudessa.* Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KÄKELÄ-PUUMALA, TIINA 2001: Persoona, funktio, teksti. Henkilöhahmojen tutkimuksesta. – Outi Alanko & Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä* s. 241–271. Tietolipas 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LABOV, WILLIAM 1972: *Sociolinguistic patterns.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- LANE, LISA 2000: Ethnodialectology. Dialects and the (re-)construction of identities. – *American Speech* 75 s. 352–354.
- LAPPALAINEN, HANNA 2001: Variaationitutkimuksen ja keskustelunanalyysin näkökulmat toisiaan täydentämässä. – Mia Halonen & Sara Routarinne (toim.), *Keskustelunanalyysin näkymiä* s. 155–184. Kieli 13. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEECH, GEOFFREY N. – SHORT, MICHAEL H. 1981: *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose.* New York: Longman.

- LEINO, PIIRKKO 1968: *Suomalaiset matkimukset*. Suomen kielen sekä suomalaisen ja vertailevan kansanrunoudentutkimuksen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- LIUKKONEN, MAARET 1978: *Monikon genetiivi- ja illatiivimuodot Kalle Pääatalon repliikkien kielessä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- LUCY, JOHN A. 1993: Reflexive language and the human disciplines. – John A. Lucy (toim.), *Reflexive language. Reported speech and and metapragmatics* s. 9–32. Cambridge: Cambridge University Press.
- LUUKKONEN, MARSA 1999: Mielikuvatyöskentelyä Kallen kielellä. ”Ihminen on aina mielellään pienellä löytöretkellä.” – Tero Liukkonen (toim.), *Pääatalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääatalon täyttäessä 80 vuotta* s. 85–89. Jyväskylä: Gummerus.
- MANTILA, HARRI 1993: Miten ääntenmuutoksen eteneminen näkyy kaunokirjallisuuden kielessä? Bengt Pohjanen, Oiva Arvola ja Rosa Liksom Tornion murteen oppaina. – *Virittäjä* 97 s. 564–577.
- 2004: Murre ja identiteetti. Miten selittää murrepiirteiden leimautumista? – *Virittäjä* 108 s. 322–346.
- MANTILA, HARRI – PÄÄKKÖNEN, MATTI 2010: *Oulun seudun murteen vokaalisto. Historia, muutos ja variaatio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MARJOMAA, EIJA 1989: *Kaksitavuiset U-, A- ja i-vartaloiset verbit Kalle Pääatalon kielessä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalaisen murreasenteista. – *Sananjalka* 44 s. 87–110.
- MÄKELÄ, MATTI 1993: *Suomen murteiden kin ja kaan, kään -liitteet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 591. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NEVALA, MARIA-LIISA 1986: *Ilmari Kianto. Anarkisti ja ihmisyden puolustaja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 432. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUMMI, JYRKI 1993: *Jalon kansan parhaat voimat*. Porvoo: WSOY.
- NUOLIJÄRVI, PIIRKKO 2000: Sosiolingvistiikka kielentutkimuksen kentässä. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö* s. 13–37. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- NYKÄNEN, ELISE – KOIVISTO, AINO 2013: Näkökulmia kaunokirjalliseen dialogiin. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 9–47. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- OJANSUU, HEIKKI 1901: *Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Vokaalioppi. Descendentti esitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainon osakeyhtiö.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2011: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982a: Muuttuvat puhesuomen muodot. – Maija Larmola (toim.), *Koulukäytännön kieli* s. 130–152. Tietolipas 88. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1982b: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. – M. K. Suojanen ja Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 35–110. Helsinki: Gaudeamus.
- PENTTILÄ, AARNI 1945: Paikallismurteet ja kirjailijat. – *Virittäjä* 49 s. 336–346.
- PIETIKÄINEN, SARI – MÄNTYNEN, ANNE 2009: *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- PIIKKILÄ, TUULA 2001: Keskustelua ajassa. Dialogisuuden ulottuvuudet Minna Canthin *Sala-karissa*. – Päivi Lappalainen, Heidi Grönstrand & Kati Launis (toim.), *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin* s. 159–193. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- PRESTON, DENNIS R. 1998: Folk metalanguage. – Adam Jaworski, Nikolas Coupland & Darius Galasiński (toim.), *Metalanguage. Social and ideological perspectives* s. 75–101. Cardiff Roundtable in Sociolinguistics 3. Language, Power and Social Process 11. Berlin: Mouton de Gruyter.
- PÖYSÄ, JYRKI 1997: *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAHTU, TOINI 2006: *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkoherenssina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1096. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAJALA, PANU 1999: Kuinka Päätalo otti lukijan kyytiinsä. – Tero Liukkonen (toim.), *Päätalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Päätalon täyttäässä 80 vuotta* s. 175–185. Jyväskylä: Gummerus.
- RAPOLA, MARTTI 1990 [1947]: *Johdatus suomen murteisiin*. 4. painos. Tietolipas 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- REMLINGER, KATHRYN 2006: What it means to be a Yooper. Identity, language attitudes and variation in Michigan's Keweenaw Peninsula. – Markku Filppula, Marjatta Palander, Juhani Klemola & Esa Penttilä (toim.), *Topics in dialectal variation* s. 125–144. Joensuu: University of Joensuu Press.
- ROOS, J. P. 1999: Mutta onko tämä omaelämäkerta? – Tero Liukkonen (toim.), *Päätalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Päätalon täyttäässä 80 vuotta* s. 25–30. Jyväskylä: Gummerus.
- RUOPPILA, VEIKKO 1958: *Unto Seppäsen tyylistä. Sanastollinen tutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RÄISÄNEN, ALPO 1972: *Kainuun murteiden äännehistoria I. Vokaalisto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 307. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1982: *Kainuun murteiden ja nimistön opas*. Kajaani: Kainuun Sanomien Kirjapaino Oy.
- 1999: Kestävämpi kuin Kollajan poola. – Tero Liukkonen (toim.), *Päätalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Päätalon täyttäässä 80 vuotta* s. 91–98. Jyväskylä: Gummerus.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: Vuorovaikutus paperilla. – Liisa Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet* s. 18–31. Tampere: Vastapaino.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 1993: Metapragmatic discourse and metapragmatic function. – John A. Lucy (toim.), *Reflexive language. Reported speech and and metapragmatics* s. 9–32. Cambridge: Cambridge University Press.
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1–8. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1985–2003.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä* 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992–2000.
- SUOMELA, SUSANNA 2001: Teemasta ja sen tutkimuksesta. – Outi Alanko & Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä* s. 141–162. Tietolipas 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUOMI, VILHO 1963: Murteen käyttö kirjallisuudessa. – *ÄOL:n vuosikirja* X s. 46–58. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.
- TAINIO, LIISA 2000: Pariskuntapuhe ja kokemusten rajat. – *Virittäjä* 104 s. 23–45.
- 2008: Toisten puhujien matkiminen luokkahuoneessa. – Sara Routarinne & Tuula Uusi-Hallila (toim.), *Nuoret kielikuvassa. Kouluikäisten kieli 2000-luvulla* s. 146–164. Tietolipas 220. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- TIITTULA, LIISA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TURUNEN, AIMO 1957: Kansankielestä ja sen tyyliominaisuuksista kirjallisuutemme kielen aineksina. – *ÄOL:n vuosikirja* V s. 142–181. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.
- VAN DIJK, TEUN A. 1993: Principles of critical discourse analysis. – *Discourse in Society* 4 s. 249–283.
- WILENIUS, REIJO 1999: Näkökulmia Iijoki-sarjan arvoihin. Kalle Päätalon filosofia. – Tero Liukkonen (toim.), *Päätalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Päätalon täyttäessä 80 vuotta* s. 127–132. Jyväskylä: Gummerus.
- VIRKKUNEN, HENNA 1989: *Kansankielen tarkoituksellinen käyttö Kalle Päätalon romaaneissa Huonemiehen poika, Tammettu virta ja Kunnan jauhot*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.

SUMMARY

Functions of dialectal language use in the description of a relationship in the Iijoki series by Kalle Päätalo

This article examines dialectal language use in the description of the relationship between the protagonist Kalle and his wife Laina in the Iijoki series of novels by Kalle Päätalo. The research material comprises 13 novels, all of which focus on the marriage between Kalle and Laina. The research investigates the dialectal features used to describe the development of the characters' relationship and the discursive methods used in the construction and collapse of the relationship. The analysis demonstrates how language variation contributes to the thematic structure of the story. The dialectal features in the dialogue between Kalle and Laina also display a metapragmatic function. The use of dialectal language illustrates a specific method of using language in fiction that mirrors the structures of natural language but which functions independently, thereby complementing the thematic features of the novel.

The study is founded in sociolinguistic variation analysis used in tandem with an ethnodialectological approach. The examination of the discursive use of dialectal features utilises critical discourse-analytical theories regarding the dynamics of context and language; the dialogue is thus a negotiation of the setting of the relationship in which dialectal language plays a part.

The analysis reveals that the same phonological features can contribute to both relationship-making and relationship-breaking dialogue. For instance, Kalle comments upon and mimics the following features in his wife's dialect: the non-gradational

consonant cluster *nk*, past tense forms of *i*-stemmed verbs with the diphthong *ei* (e.g., *opein*), and the *si* past tense form. Laina in turn most frequently comments upon the schwa vowel, the use of deletion in place of the weak form of *t*, as well as general gemination. In the relationship-breaking dialogue Laina brings up nearly all the features of East Finnish dialects, such as the diphthongisation of the long vowels *aa* and *ää*, the use of the cluster *ht* in place of *ts*, labialisation, and diphthong reduction.

The characters' speech variation is a key feature of the description of the relationship between Kalle and Laina. Initially the description and mimicry of the characters' respective dialects are used to build a rapport between Kalle and Laina. When Päätalo describes marital problems, the spouses' dialects also come into conflict. In addition to the narrative, the author uses linguistic variation in dialogue to illustrate his characters, their social relationships and changes thereof.

Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa

Artikkeli tarkastelee Kalle Päätalon Iijoki-sarjan murteenkäyttöä teoksen päähenkilön Kallen ja hänen vaimonsa Lainan parisuhteen kuvauksessa. Tutkimusaineisto koostuu 13 romaanista, joissa keskeisenä aiheena on Kallen ja Lainan avioliitto. Tutkimuksessa on tarkasteltu, millaisilla murrepiirteillä parisuhteen kehittymistä kuvataan ja millaisin diskursiivisin keinoin parisuhteen rakentuminen ja rikkominen tapahtuu. Tätä kautta selviää, kuinka kielen variaatio toimii tarinan temaattisen rakenteen kannalta. Kallen ja Lainan dialogissa esiintyvillä murrepiirteillä on myös metapragmaattinen funktio. Murteenkäytön kautta hahmottuu tietynlainen kaunokirjallisuuden kielenkäytön tapa, joka heijastaa elävän kielen rakenteita, mutta toimii itsenäisesti kaunokirjallisen teoksen tematiikkaa palvelleen.

Tutkimuksen lähtökohtana on sosiolingvistinen variaationalyysi, jonka rinnalla käytetään etnodialektologista lähestymistapaa. Murrepiirteiden diskursiivisen käytön tarkastelussa hyödynnetään kriittisen diskurssianalyysin periaatetta kontekstin ja kielen välisestä dynaamisesta suhteesta: dialogissa neuvotellaan parisuhteen asetelmasta, ja murteenkäytöllä on tässä oma roolinsa.

Analyysi paljastaa, että samat äänneopilliset piirteet voivat toimia sekä parisuhdetta rakentavassa että sitä rikkovassa dialogissa. Kalle kommentoi ja matkii esimerkiksi vaimonsa murteen astevaihtelutonta *nk*-yhtymää, *i*-vartaloisten verbien *ei*-diftongillisia imperfektimuotoja (esim. *opein*) ja *si*-imperfektiä. Laina puolestaan kommentoi useimmin svaavokaalia, katoa *t*:n heikon asteen vastineena sekä yleisgeminaatiota. Rikko-

vassa dialogissa Laina ottaa esille lähes kaikki itämurteiden tuntomerkit, kuten pitkän *aa:n* ja *ää:n* diftongiutumisen, *ht:n* *ts:n* vastineena, labiaalistumisen ja diftonginreduktion.

Henkilöhahmojen puhekielen variaatiolla on tärkeä osa Kallen ja Lainan parisuhteen kuvaamisessa. Aluksi erilaisten murteiden selittämällä ja matkimisella rakennetaan Kallen ja Lainan yhteisymmärrystä. Kun Päätalo kuvaa avioliiton vaikeuksia, myös puolisoiden erilaiset murteet joutuvat törmäyskurssille keskenään. Narratiivin rinnalla kirjailija käyttää dialogissa kielen variaatiota henkilöhahmojen, sosiaalisten suhteiden sekä näiden muutoksen kuvaamisessa.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@oulu.fi